

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

FACULTY OF ARTS

DEPARTMENT OF LANGUAGES

COURSE CODE: IGB224

COURSE TITLE: SYNTAX OF IGBO I

AMŪMAMŪ USORONDOKŪOKWU IGBO I

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

National Open University of Nigeria
91, Cadastral Zone, University Village,
Nnamdi Azikiwe Express Way,
Jabi Abuja
Nigeria

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by
National Open University of Nigeria

Printed 2020

ISBN:

All Rights Reserved

Ode Ihe Omumu:

Dkt. George Elochukwu Onwudiwe
Ngalaba Igbo, Asusu Afrika na nke Eshia
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka, Naijiria

(Department of Igbo, African and Asian
Studies, Nnamdi Azikiwe University, Awka,
Nigeria)

Onye Òdezi Ihe Ọmụmụ:

Prọfeso Greg O. Obiamalu

Ngalaba Lingwistikis,

Mahadum Nnamdi Azikiwe Ọka, Najjiria.

(Department of Linguistics, Nnamdi
Azikiwe University, Awka, Nigeria)

Onye Nchikwa Ihe Ọmụmụ:

Prọfeso H. S. Igboanusị

Ngalaba Lingwistikis na Asụsụ Afrịka,

Mahadum Ibadan, Najjiria

(Department of Linguistics and African
Languages, University of Ibadan, Nigeria)

NDINA

IHU AKWUKWO

Mkpõlite

Mbunuche Izugbe

Mbunuche Kpõkwem

Nkõwa Ihe Omumu

Ngwa Ihe Omumu

Yunit Ihe Omumu

Akwukwo Oguwu na Nrutuaka

Nnwale

Ihe Omume

Ule Mmechi na Enyem-Maaki

Ule na Enyem-Maaki

Ndina Ihe Omumu

Ka a ga-esi ritekaricha Uru n'Ihe Omumu a

Ndi Nduzi na nkuzi

Nchikota

Mkpɔlite

IGB 224 bụ ihe ọmụmụ nwere kredit abụọ, nke a na-eme n'afọ nke abụọ n'otu agba agumakwukwọ simesta. E dere ya maka ụmụ akwukwọ na-eme ihe ọmụmụ gbasara asụsụ Igbo kpomkwem. O nwere nkeji ọmụmụ iri abụọ, nke rụturu aka na tū tū na rị rị niile dị na ndokọ mkpuru okwu na usoro mmebe okwu n'asụsụ Igbo. E si n'asụsụ Igbo weta atụ niile e nyere n'akwukwọ a iji ziputa ka asụsụ Igbo si akpa agwa. E sikwazi n'asụsụ Bekee weta atụ ole na ole ebe ọ dị mkpa.

Ndeputa mgbaziri ihe ọmụmụ a ga-akwara gi ihe ihe ọmụmụ a na-ekwu maka ya, akwukwọ di iche iche a ga-agu, na ka a ga-esi jiri ha ruo oru. O ga-ekwu oge ole nkeji ihe ọmụmụ o bula nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe omume so ya. O di mkpa na i ga na-aga klaas ka gi na ndi nkuzi gi nwee ohere idi na-akparita gbasara ihe nhiaahu nwere ike idaputa n' ihe ọmụmụ a.

Mbunuche Izugbe

A haziri ihe ọmụmụ a iji kpugheere gi ihe gbasara ndokookwu na usorookwu nke asụsụ Igbo; Mkpuruokwu di ka nkejiasusu na usoro di iche iche e si eji mkpuruokwu ewube nkebiokwu na ahiriokwu n'asusu tumadu asusu Igbo. O ga-emetukwa aka n'etu ndokookwu na nkebiahiri na ahiriokwu di iche iche si aru oru n'utoasusu, na atutu di iche iche a na-agbaso ewube ahiriokwu di iche iche tinyere usoro nkowa/nseke okwu Igbo. Ihe ndi gbara okpurukpu a na-atu anya ha bu:

- a. ikpolite ihe amumamu sintaaks di ka otu n'alaka amumamu sayens asusu

- b. ime ka a ghota ka asusu si akpa agwa di ka o si metuta imebe okwu
- ch. ime ka a huta uzọ e si atule asusu Igbo di ka o si metuta usorookwu
- d. iziputara gi nkebiokwu, nkebiahiri na ahiriokwu di iche iche e nwere n'asusu
Igbo, nkenudi ha na nkewasi ha.

Mbunuche Kpomkwem

E nwere otutu ebunuche ndi nkebi ihe omumu a ga-emezu. I ga-agu ya tupu i malite ileba anya na nkuzi e nwere na nkeji omumu o bula. Atum anya bu na mgbe i mechara ihe omumu a, i ga-enwe ike

- a. kwaa ihe sintaaks putara
- b. kwaa usorookwu di ka njirimara asusu na mmewere asusu
- ch. ghota mkpuruokwu di ka nkejiasusu site n'ikwaputa nkejiasusu Igbo di iche iche
- d. kwaa ihe ahiriokwu putara na nkega, na, ndina nkega nke o bula
- e. mata nkebiokwu Igbo site n'ikwa odidi ha na inye ezi atu ha
- f. kwaa udi ahiriokwu ndi e nwere n'asusu Igbo na nkenudi ha.

Nkwa Ihe Omumu

Iji mezu ihe dum gbasara ihe omumu a nke oma, o di mkpa ka i guo yunit o bula, guo akwukwo ogugu ndi a maputara, na kwa akwukwo ndi ozo NOUN weputara. Nkeji o bula nwere ihe omume maka nnwale onwe so ya. N'agbata di iche iche n'ihe omumu

a, a ga-achọ ka i weta ihe omume ndị ahụ e mere maka nnyocha. O ga-ewe ihe dị ka izu ụka iri abụọ iji mecha ihe ọmụmụ a. Na ngwụcha, e nwere ule mmechi. E deputara ihe niile gbasara ihe ọmụmụ a n'okpuru edemede a. I ga-amaputa oge nke gi maka nkebi o bula ka i wee mecha ihe ọmụmụ a ma mecha ya n'oge kwesiri.

Ngwa Ihe Ọmụmụ

Ihe ndị ha na ihe ọmụmụ a so gụnyere

1. yunit ihe ọmụmụ
2. akwụkwọ ọgụgụ
3. Faịl ihe omume
4. Usoro Nziputa ihe ndi e merela

YUNIT IHE ỌMỤMỤ

MODUL 1: SINTAAKS NA MPỤTARA YA

Yunit 1: Nkọwa Sintaaks

Yunit 2: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks.....

MODUL2:NKEJIASỤSỤ.....

Yunit 1: Nkọwa Nkejiasụsụ

Yunit 2: Nkejiasụsụ Igbo I: Mkpọaha.....

Yunit 3: Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa.....

Yunit 4: Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwa.....

Yunit 5: Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuuzo, Njikọ na Ntimkpu.....

MODUL 3: AHỊRỊOKWU NA MPAGHARA AHỊRỊOKWU DỊ ICHE

ICHE.....

Yunit1:Nkọwa Ahirịokwu.....

Yunit2: Nkega Ahirịokwu.....

Yunit3: Ndina Nkega Ahirịokwu na Oṛụ ha.....

Yunit4 : Nkebiokwu dị iche iche.....

Yunit5 : Nkebiahirị na Nkenụdị Nkebiahirị.....

MODUL 4: NKEWASỊ NA NKENỤDỊ AHỊRỊOKWU.....

Yunit1:Nkewasị Nsinandokọ.....

Yunit2:Nkewasị Nsinampụtara.....

Modul 1 na-akpọlite amụmamụ sintaaks dị ka usorookwu nke asụsụ na dị ka amụmamụ usorookwu. Modul 2 na-eleba anya na nkọwa nkejiasụsụ, mkpụrụokwu dị

ka nkejiasụsụ na nguputa na nkowa nkejiasụsụ Igbo dị iche iche. Modul 3 na-akọwa ahiriokwu, Nkega Ahiriokwu, Ndiina ahiriokwu na oru ha, Nkebiokwu Igbo di iche iche na Nkebiahiri na nkenudi nkebiahiri. Modul 4 na-akọwa nkewasi ahiriokwu na atutu nkewasi ahiriokwu. E nwere yunit iri na ato n'ihe omumu a. Yunit o bula nwere ihe omumu a ga-amu n'otu izu. O gunyere ebumnobi nkuzi, ntuzi aka ihe omumu, akwukwo ogugu, ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaaki. Ihe ndi a niile na-enye aka n'imejuputa ebumnobi yunit o bula na kwa nke ihe omumu a.

Ngwa ihe omumu

Ngwa nkuzi a bu akwukwo kachasi mkpa n'ihe omumu a, mana i nwere ike igu akwukwo edensibia e deputara n'ebe a iji gumie ihe omumu a nke oma.

Nnwale

E kewara ihe omume a ga-eme n'ihe omumu a uzọ abuo: ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ule odide. N'ime ihe omume ndi a, a turu anya na i ga-etinye ihe niile i mutara n'ihe omumu a n'oru. I ga-ezigara onye nkuzi kọosu a ihe omume niile i mere maka nleba anya di ka etu oge ihe omumu a na kwa fail ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime nari pasent (100%) ihe omumu a.

Ihe omume

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ngwucha Modul o bula. A chorọ ka i nwalee aka gi na nke o bula n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaaki ha niile ma horo maaki

atọ ọ bụla kachasi mma iji nweta maaki nkwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n'ime ha bu pasent iri (10%).

Mgbe i mechara ihe omume nke ọ bụla, ị ga-ewere ya na fọm ihe omume zigara ha onye nkuzi. Ị ga-agba mbọ hụ na ha ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. O nwee ihe mere na i mechaghị ihe omume a tupu oge e nyere eru, ị ga-akpoturu onye nkuzi gi ma rịọ ya ka ị mara ma ọ ga-enyetukwu gi obere oge.

A gaghị agbatị oge ọ bụla ma ọ buru na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, beelụ sọ n'ihe ndaputa puru iche.

Ule na Enyem Maaki

Ule ikpeazu maka IGB 224 ga-ewe awa abuo ma buru pasent iri asaa (70%) n'ime maaki ihe omumu niile. Ule ikpeazu ga-adikwa ka ajuju ndi i zutere n'ihe omume di iche iche e merela. A ga-anwale gi n'ihe niile a kuziiri gi n'ihe omumu a. Ị ga-agba mbọ hụ na i ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazu na ule gugharia ihe niile e mere n'ihe omumu a. Ọ ga-abakwara gi uru ma ị gugharia ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eru.

Usoro Enyem Maaki

Tebul na-esote na-egosi etu e si maputa maaki n'ihe omume nke ihe omumu a.

Nnwale	Maaki
Ihe omume 1-4: maaki n'ime atọ kachasi mma = (10% x 3)	30%
Ule ikpeazu	70%
Mgbako	100%

Ndina ihe omumu a

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Mgbazi ihe ọmụmụ	1	
Modul 1			
1	Nkọwa Sintaaks	2	
2	Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks	3	Ihe omume 1
Modul 2			
1	Nkọwa Nkejiasụsụ	4	
2	Nkejiasụsụ Igbo I: Mkpọaha	5	
3	Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa	6	
4	Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwa	7	
5	Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuuzo, Njikọ na Ntimkpu	8	Ihe omume 2
Modul 3			
1	Nkọwa Ahiriokwu	9	
2	Nkega Ahiriokwu	10	
3	Ndina Nkega Ahiriokwu na ọrụ ha	11	
4	Nkebiokwu dị iche iche	12	Ihe omume 3
5	Nkebiahirị na Nkenụdị Nkebiahirị	13	Ihe Omume
Modul 4			
1	Nkewasị Nsinandokọ	14	
2	Nkewasị Nsinampụtara	15	Ihe omume 4
	Nkuzinwo	16	
	Ule	17	
	Mgbakọ	17	

Ka a ga-esi ritekarịcha uru n'ihe ọmụmụ a

N'ụdị ihe ọmụmụ a, yunit nkuzi na-anọchi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ na-eme ka i nwee ike guọ ma mee ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masi gi, n'ebe na oge i ji choọ. Ya ka o ji dị mkpa na i hụgara nke a dị ka ịgụ ihe nkuzi karia ige onye nkuzi na klaas. Etu onye nkuzi ga-esi nye nwata akwụkwọ ihe omume na klaas ka akwụkwọ a si nye gi ihe omume i ga-eme n'oge o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbụ na yunit ọ bụla bụ mkpọtite isiokwu a ga-akuzi na yunit ahụ, na etu yunit ahụ si metụta nkeji nkuzi ndị ọzọ. Nke na-eso ya bụ ebumnobi nkuzi. Nke a na-akọwa ihe i kwesiri ịma mà i mechara ihe ọmụmụ. Ọ di mkpa ka i na-atụle ntuzi aka na ebumnobi ndi a mgbe i na-agụ akwụkwọ a. I guchaa yunit ọ bụla, i kwesiri itule ma o mejuputara ebumnobi ndi a ma ọ bụ na o mejuputaghị ha. Ọ bụrụ na i na-eme etu a kwa mgbe, i ga-eme ofuma n'ihe ọmụmụ a.

E nwere ihe omume nke onwe na ngwucha yunit ọ bụla; ụsà ha dika n'ime ihe ọmụmụ ọ bụla. Ime ihe omume ndi a ga-enyere gi aka imejuputa ebumnobi yunit ọ bụla ma kwadoo gi maka ihe omume na ule ga-eso ya. I ga-agba mbọ mee ihe omume ọ bụla n'oge kwesiri na yunit ọ bụla. E nwechara atụ e nyere na yunit ọ bụla, nke kwesiri ka i tlee ma i rute ha.

Ndị Nkuzi na Nkuzi

E weputara awa asatọ maka ikuzi ihe ọmụmụ a. A ga-agwa gi ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a tinyere aha na akara ekwe-nti onye nkuzi. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere ya n'òtù nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaaki ma dee gbasara ihe omume niile i mere. Onye nkuzi enyem aka ga na-eleru anya maka agamnihu gi iji mata ka i si agbalita be, ma nyere gi aka n'ebe kwesiri mgbe oge nkuzi ihe omumu na-aga n'ihu. I ga-agba mbọ hụ na i zijeere onye nkuzi ihe omume nke i mere tupu oge e nyere agafee. O ga-amaaki ya ma zighachitere gi ya n'oge na-adighi anya.

Ahapula ikpoturu onye nkuzi gi n'ekwe-nti ma o bu na 'e-mail' ma o buru na i choo enyemaka. I kwesikwara ikpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- i ghotaghi akuku ihe omumu, yunit ma o bu ihe ndi e nyere gi guo.
- ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- i nwere ajuju ma o bu na ihe omume na-enye gi nsogbu
- i nwere ajuju n'ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma o bu banyere maaki e nyere gi n'ihe omume gi.

I ga-agba mbọ gee ndi nkuzi gi nti. O bu naani ohere ka i nwere ihu ndi nkuzi gi ihu na ihu ma juo ajuju ndi a ga-aza gi ozigbo. I nwere ike ikwu maka nsogbu o bula i na-enwe gbasara ihe omumu gi. Iji rite elele na nkuzi a, i kwesiri idetu ajuju niile i nwere tupu i jewe klaas. I ga-erite nnukwu uru ma i sonye na nkuzi n'uju.

Nchikota

Ebumnobi IGB 224 bu ka i di njikere maka itule odidi ndokookwu Igbo site n'ime ka i mara etu e si eji mkpuruokwu di iche iche ewube ahiriokwuokwu n'asusu Igbo. Mgbe i na-emecha ihe omumu a, i ga-enwe ike kwaaa ndokookwu na udidi ya na kwa ihe di

iche n'etiti nkejiasusu na nkejiasusu. I ga-akowali ahiriokwu na ka e si amata nkenudi ahiriokwu n'asusu Igbo. I ga-aguputa ma kowaa nkejiasusu di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

Ana m agoro gi ofo ime nke oma n'ihe omumu a, na-atuzi anya na o ga-amasi ma bakwaara gi uru.

MODUL I: SINTAAKS NA MPUTARA YA

Na Modul a, a ga-akwara gi uto abuo e si akwa ihe sintaaks putara, ebe o hiwere isi na etu o si metuta asusu n'otu aka na etu o si aru oru ikwa asusu n'aka nke ozo. A ga-akwakwa ihe kpatara e ji amu ihe omumu a bu Sintaaks. A ga-eziputa ihe ndi a n'okpuru Yunit abuo.

Yunit 1: Nkwa Sintaaks

Ndina

1.0 Mkpote

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Nkwa sintaaks di ka usorokwu na di ka amumamu

3.2 Usorokwu di ka njirimara na mmewere asusu

4.0 Mmehi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 Mkpote

Mgbe o bula a kporo okwu a bu sintaaks, uche otutu mmadu na-agbasa ebe ha na-eche ihe o putara kpomkwem; ebe ufo du ndi guru akwukwo na-ahuta ya di ka ihe omumu. Etu o sila di, o di mkpa igbazi echiche na nghota gi gbasara okwu a. O dikwa mkpa

ime ka ị ghota ya dị ka ide ji asụsụ ọ bụla. Ọ bụkwa otù na mmewere utoasụsụ nke na-elekwasị anya na mkpuruokwu na ndokọ ha n'asụsụ n'uzọ ha ga-esi ziputa nghota n'okwu.

Na Nkeji a, ị ga-amụ gbasara sintaaks, ihe ọ pụtara, na etu o si metụta asụsụ. Nke a ga-enye aka ime ka ị ghara iso ndị ọzọ enwe mgbagwoju anya gbasara ihe sintaaks bụ n'ezie.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe nghota ihe Sintaks pụtara site

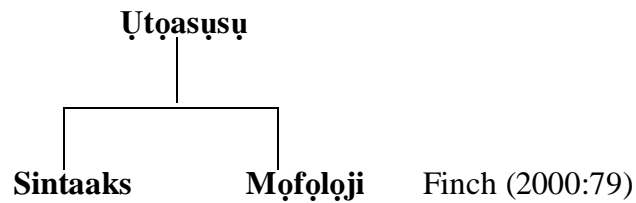
- a. n'ikọwa ihe sintaks bụ dị ka mmewere asụsụ
- b. n'ikọwa sintaks nke asụsụ ọ bụla ị maara
- ch. n'ikọwa sintaks dị ka amụmamụ
- d. n'ikọwa nkega ndị dị n'ime usorokwu dị ka ntọala ya.

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Nkọwa Sintaks dị ka Usorokwu na dị ka Amụmamụ

Sintaks bụ otu n'alaka Lingwistiks dị iche iche e nwere. Ọ bụ ihe ọmụmụ gbasara utoasụsụ nke na-eziputa amamihe mmadụ nwere gbasara ahiriokwu na usorokwu (Fromkin, Rodman na Hyams, 2003). Na nkọwa McGregor (2009), Sintaks metụtara uzọ ndị ahụ asụsụ na-agbaso were edokọ mkpuruokwu n'usoro.

Sintaaks sonyere n'ụ̀tọ́asụ̀sụ̀, kama ọ́ gbadokariri ụ̀kwụ̀ na mkpụ̀rụ̀okwu na ndokọ́ ha iji zipụ̀ta echiche di iche iche. Ọ́ bụ́ nghọ́ta di etu a ka Finch (2000) lekwasara anya wee kwuo na a na-amụ́ mọ́fọ́lọ́ji na sintaaks n'otu oge di ka ndina alaka ụ̀tọ́asụ̀sụ̀ nke o zipụ̀tara mmetụ́ta di n'etiti ha abụ́ọ́ n'esere a:

Site na nkọ́wa e nyere n'elu, i ga-ahụ́ na sintaaks bụ́ ihe ọ́mụ́mụ́ nke na-amụ́ etu mkpụ̀rụ̀okwu di iche iche si ejikọ́ aka na nkebiokwu ma ọ́ bụ́ na nkebiahiriri n'uzọ́ di iche iche iji wepụ́ta nghọ́ta di iche iche n'asụ́sụ́ ọ́ bụ́la.

Ugbu a n'ikọ́wa sintaaks di ka usorookwu, anyi ga-akọ́wa ya di ka ndokọ́ mkpụ̀rụ̀okwu di iche iche di n'usoro di ka asụ́sụ́ na ndi nwe ya si hazi ya ma buru nke ga-enye nghọ́ta. Nke a pụtara etu mkpụ̀rụ̀okwu si gako iji mepụ́ta nkebiokwu na nkebiahiriri nke asụ́sụ́ ọ́ bụ́la.

Asụ́sụ́ ọ́ bụ́la nwere usorookwu ya nke malitere diwa site na mgbe ndi nwe asụ́sụ́ ahụ́ ji malite. N'ihia ya, ọ́ bụ́ ihe di bu adi na ihe di okpu; ọ́ bughị́ ihe malitere ọ́hụ́. N'ihia nke a, mgbe ọ́ bụ́la mmadu na-eleba anya n'ahiriokwu nke asụ́sụ́ ọ́ bụ́la iji kọ́wa usoro mwube ya, ọ́ na-amụ́ ihe gbasara sintaaks nke asụ́sụ́ ahụ́; ya bụ́, etu e si guzowe usorookwu ya di ka ụ̀tọ́asụ̀sụ̀ nke asụ́sụ́ ahụ́ si di.

Usorookwu nke asụ́sụ́ ọ́ bụ́la nwere usoro ọ́ ga-agbasoriri nke nwa afọ́ agburu nwe asụ́sụ́ ahụ́ ga-aghọ́ta. Ọ́ buru na ọ́ gbasoghi usoro nke asụ́sụ́ ahụ́, ọ́ gaghị́ enye nwa afọ́

agburu ahụ nghota. I ga-achoputa na ntọala usorookwu Igbo bụ *isiokwu/isiahiri, ngwaa* na *mmeju*.

A biazie n'ikowa sintaaks di ka amumamu, o putara na o bu alaka sayens asusu (Lingwistics) nke na-amu ma na-akowa usoro asusu ahụ dibi adi si ahazi mkpuruokwu nke nkebiokwu, nkebiahiri na nke ahiriokwu ya iji daba na iji nye ezi nghota.

Di ka sayens, sintaaks na-agbaso usoro sayens si akpa agwa were amu asusu. Carnie (2007) kowara na usoro sayens si aru oru ya bu

- Ichoko ngwa oru
- Inye nkowa n'ihe o huru
- Iweputa umakwu site n'ihe ndi a choputara

Nke a gosiri na sintaaks adighi aka nkika gbasara usorookwu nke asusu o bu.

N'onodu di etu a, sintaaks na-aru oru di ka ngwa nke e ji akowa ma o bu eseke okwu di na ndokookwu nke asusu o bu. Sintaks di ka amumamu putakwara mmuta mmadu nwetere site n'ihe omumu nke alaka sayens asusu hiwere e ji enyocha ma na-akowa atutu gbasara ndokookwu nke o ga-eji lebaa anya n'usorookwu nke asusu di iche iche ndi gunyere asusu Igbo. Ya mere, o bu n'usorookwu ka sintaks amumamu na-adabere were eziputa oru ya nke meziri e ji ekwari na e wepu usorookwu nke asusu, o ga-ahia ahụ ime ihe omumu a ga-akpo sintaks.

Nnwale I

1. Kedụ ụzọ asụsụ si ahazi ma na-ezipụta nghọta?
2. Olee nke bu ụzọ malite n'etiti asụsụ na usorookwu ya?
3. Mmadụ o nwere ike ịhazi mkpụrụokwu nke asụsụ etu masiri ya?
4. Kedụ alaka sayens asụsụ na-akọwa atụtu ndokọokwu?
5. Kedu etu sintaaks na utoasụsụ si metuta?

3.2 Usorookwu dị ka Njirimara na Mmewere Asụsụ

Asụsụ dị iche iche na-ezipụta echiche dị iche iche site n'usoro mwube ahiriokwu dị iche iche. ya mere, usorookwu nke asụsụ ọ bụla ga-ezipụta usoro mkpụrụokwu/nkejiasụsụ ya si aga. Ọ bụ nke a mere anyị ji ekwu na usorookwu bụ njirimara asụsụ ọ bụla. N'usorookwu nke asụsụ, mkpụrụokwu nke asụsụ ọ bụla ga-agbasoriri usoro asụsụ ahụ (Finch 2000:77; Tallerman 2005:1) na ndị nwe ya kwekoritara isi hazi ha. Nke a na-egosị na usorookwu nke asụsụ Igbo na nke Bekee nwere ike ha agaghị abụ otu nke ga-eme na igbaso usoro nke otu asụsụ wee hazie usorookwu asụsụ nke ọzọ, o nwere ike ọ gaghị enye ezi nghọta. Lee atụ ndị a:

- 1(a) Igbo: *Mụ na gị* ga-eke ego ahụ
(b) English: “*You and I* will share the money
- 2(a) Igbo: *Nne na nna* Ebere chọtara ya n'ụlọ akwụkwọ
(b) English: Ebere's *father* and *mother* visited her at school.
- 3(a) Igbo: *Ewu ojii anọ ha dum* / nwurụ
(b) English: *All their four black goats* / died

N’atụ 1(a), asụsụ Igbo bu ụzọ webata nnọchiaha onye nke mbụ *mi* n’usorookwu ya, ma asụsụ Bekee emeghị etu a dị ka ọ dị na 1(b) ebe o bu ụzọ webata nnọchiaha onye nke abụọ *you* tupu onye nke mbụ *I*. N’otu aka ahụ, n’atụ 3 mkpụrụokwu niile ndị dị na nkebiokwu keaha n’asụsụ abụọ ndị a enweghị nke ya na nwanne ya batara otu ebe n’usorookwu ha. Ọ burụkwanụ na i mee ka ha daba, i mara na nghota ha ga-emebi n’ihi na usorookwu asụsụ nke ọ bụla dị iche.

Ma a bịa na nkọwa ntọala usorookwu Igbo, anyị nwere ike ikwu na usorookwu Igbo na-enwe ntọala a: *isiahiri, ngwaa* na *mmeju*. E lee anya n’atụ 4 n’okpuru, a ga-aghota nke a nke ọma:

- 4(a) Okoro / kuru / aka
 Isiahiri Ngwaa Mmeju
 (b) Ada / tiri / Akwabata ihe
 Isiahiri Ngwaa nnaputa nnara/mmeju

Na 4(a), e nwere naani otu mmeju, ‘aka’, ma n’atụ 4(b) e nwere ‘Akwabata’ na ‘ihe’ dị ka mmeju. Nke a so n’otu ihe e ji ahụta asụsụ Igbo dị ka asụsụ na-anabata mmeju abụọ. Atụ ndị a na ndị nke 1(a), 2(a) na 3(a) sogbado n’ihe ndị na-eziputa njirimara ndokọokwu nke usorookwu Igbo.

A bịa n’ikọwa ihe ndị na-emewe usorookwu nke asụsụ, anyị ga-erote na usorookwu n’onwe ya bụ mkpụrụokwu ndị mejuputara nkebiokwu ma ọ bụ ahiriokwu. Mkpụrụokwu ndị a na-anọ na nkega na nkega dị ka ha si ejikọ aka arụ ọrụ. Mkpụrụokwu na-adị na nkega nke ọ bụla nwere ike ịbụ naanị otu mkpụrụokwu, ma ọ bụ kariya. Lee atụ ndị a na 5:

- 5i. Ewu / tara ji

Nkga keaha Nkega kengwaa

ii. Ewu ojii ha / gbapuru
Nkega keaha Nkega kengwaa

iii. Ewu oji ha niile / gbapuru
Nkega keaha Nkega kengwaa

iv. Ewu ojii ha ahụ niile / tachara ji mmadu
Nkega keaha Nkega kengwaa

v. Ewu ojii ha ndi a / tara ji Ibe
Nkebiokwu keaha Nkebiokwu kengwaa

vi. Ewu ojii ha ndi ahụ mara abụba / tachara ji Ibe di n'oba kpmkpam
Nkega keaha Nkega kengwaa

N'atụ 5, anyị ga-achoputa na ọ bụ nkega abụọ mejuputara nkega nke ọ bụla. Anyị ga-ahụkwa na nkega ndi a bụ nkega keaha na nkega kengwaa. Ihe ọzọ dịkwa mkpa itado anya bụ na nkega ndi a bụ nkebiokwu keaha na nkebiokwu kengwaa mewere usorokwu nke ndokookwu ọ bụla.

Ihe atụ ndi a niile ziputara bụ na mmewere usorokwu Igbo, di ka otutu asusu ndi ozo bụ Nkega keaha na Nkega kengwaa. N'ime nkega nke ọ bụla, a na-enweta nkebiokwu keaha na nkebiokwu kengwaa n'otu n'otu, nke e nweziri ike inwete nkebiokwu ndi ozo n'ime ha ebe onuogu mkpuruokwu ha nwere ike idi iche iche.

Ọ dikwa mkpa ka i ghota na e wepugodu usoro mwube ahiriokwu ndi a e ji mara asusu nke ọ bụla, asusu nwekwara ike igwahari usoro mwube ahiriokwu ya iji weputa ima mma mke asusu na iji ziputa echiche na nghota di iche iche.

Tallerman (2005) kowakwara na usorokwu nke asusu ọ bụla adighi abụ naani ido mkpuruokwu n'usoro, kama mkpuruokwu na-agako n'otu iji guzowe usoro ndoko di

iche iche dị ka nkebiokwu, nkebiahiri, ahiriokwu na odidi nkebiokwu na nkebiahiri (ahiriokwu) dị iche iche. O bu n'ihu onodu di etu a mere o ji kwuo na asusu o bu na-enwe *ahirinkwo*.

Ya mere, mgbe mmadu na-abagide omumu usoro ndokookwu (Sintaaks), uzọ ihe abuo ga-eche ya ihu bu ntala mmewere usorookwu na usorookwu nke asusu o ga-enyocha. O bu ihe ndi a ka o ga-elekwasanya wee na-akowa asusu o bu. O buzi imu mmewere usorookwu na usorookwu asusu o bu ka ihe omumu sintaaks na-amu banyere ya ebe o ga-esi nwete mmuta nke bu ngwaoru o ga-iji na-akowa usorookwu nke asusu o bu na-atule.

Nwale 2

1. Usorookwu nke asusu niile ha na-abu otu?
2. Kedu ihe e ji ekwu na usorookwu bu njirimara asusu?
3. Kedu odidi mmewere usorookwu a kowara?

4.0 Mmechi

Asusu o bu nwere usoro mkporuokwu ndi mejuputara ya si aga nke mere asusu ahụ ji di n'udi o di. Asusu Igbo nwere usorookwu nke ya. N'otu aka ahụ, amumamu gbasara usoro ndokookwu na-eleba asusu o bu anya ma na-akowa ya di ka

usorookwu ya si dị. E meghị etu a, asụsụ ahụ agaghị abụzi ihe ọ bụ. Ọ bụ ọdịdị nke usorookwu nke asụsụ ọ bụla ka a kpọrọ njirimara asụsụ ahụ, ebe nkega dị iche iche na-ewuwe usorookwu nke asụsụ ka a

kpọrọ mewere asụsụ nke ọ bụla.

5.0 Nchịkọta

Na Nkebi a, anyị meturu aka n' ihe sintaaks putara di ka usorookwu nke asusụ na di ka amumamu. E metukwara aka n' ihe gbasara usoro mkpuruokwu nke asusụ Igbo si aga iji ziputa nghota dabara adaba. O bukwa nke a ka anyi kowara di ka mmewere asusụ, ebe nkega di iche iche mejuputara ndokookwu ka anyi kowara di ka njirimara nke usorookwu Igbo.

Nrụtuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Fromkin, Victoria; Rodman, Robert; Hyams, Nina (2003). *An introduction to language*. Wadsworth: Thomson.

McGregor, William B. (2009). *Linguistics: An introduction*. London: Continuum International Publishing Group.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

S.P.I.L.C (n.d). *Ọkaasụsụ Igbo*. Onitsha: Varsity Press.

YUNIT 2: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpọkwem: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0: Mkpọlite

Na Yunit I, anyị lebara anya na nkọwa Sintaaks dị ka usorookwu nke asụsụ na dị ka ihe ọmụmụ nke na-akowara mmadụ àtùtù nke na-atụzi aka usoro asụsụ si ahazi mkpụrụokwu n'usorookwu ya. A kọwakwaara gị na usorookwu nke asụsụ bụ ide nke asụsụ ahụ nke mere ya ihe o jiri dị n'ụdị ọdị. Na Yunit 2 a, anyị ga-eleba anya n'ihe o ji dị mkpa na a na-amụ Sintaaks n'ụlọ akwụkwọ dị ka nke a.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe ọmụmụ, ị ga-enwe ike ịkọwa

a. ọnọdụ Sintaaks na nguzowe asụsụ

b. ụzọ Sintaaks si enye aka eme ka asụsụ rụọ ọrụ nzikọrịta ozi

ch. ihe ndị Sintaaks ji arụ ọrụ

d. enyemaka Sintaaks n'uto asụsụ

3.0: Ndịna kpomkwem

i. Nkwalite utoasusu: N'asusu mmadu o bula, a na-esite na nchikòbàtà na nhazi mkpuruokwu n'otu aka, na nkebiokwu na nkebiahirì n'aka nke ozo were eweputa nghota n'udi o kwesiri. Mgbe okwu nyere nghota dabara, a na-asì na utoasusu nke okwu ahù dabara. O bu ya ka McGregor (2009) ji kwuo na mgbe ufodu a na-eji utoasusu akowa sintaaks n'agbanyeghi na utoasusu gbasakwara *umi asusu* ndi ozo di ka mofoloji, odidjudaasusu na nghotaokwu. Echiche di etu a na-adaputa n'ihì onodu di elu Sintaaks nwere n'ebe iguzowe.

ii. Mwulite asusu: Site n'itule na ikowa usorookwu nke asusu, Sintaaks ga-ewulite asusu ma mee ya ka o tozuo oke di ka asusu mbaüwa ndi ozo. O ga-emekwa ka otutu ndi mmadu na-enwe mmasi imu ya.

iii. Mkpokota mkpuruokwu: Sintaaks na-eleba anya na-akowa usoro mkpokota mkpuruokwu ndi na-eziputa udi nghota di iche a na-ahù n'okwu ndi mmadu na-ekwu. Mkpokota mkpuruokwu a abughi etu o sila masi onye, kama o bu di ka ha si metuta na nziputa echiche. McGregor (2009) mekwara ka o doo anya na mkpokota na nsokota mkpuruokwu na-enwe isi naani mgbe mkpuruokwu ndi na-atuputa otu udi echiche na-agahari na-achota ma na-eso ibe ha.

Lekwa atu 5(ii – vi) ozo. N'ebe a, i ga-achoputa mkpokota na nsokota mkpuruokwu n'udi nyere nghota di iche n'okwu ndi ahù.

Ewu ojii ha / gbapuru

Ewu ojii ha niile / gbapuru

Ewu ojii ha ahụ niile / tachara ji mmadu

Ewu ojii ha ndi a / tara ji Ibe

Ewu ojii ha ndi ahụ mara abuba / tachara ji di n'oba kpamkpam.

iv. Mmụta àtùtù ndokọokwu di iche iche: Omumu Sintaaks ga-eme ka i mata àtùtù di iche iche na-akowa ndokọokwu, nkenudi ahiriokwu di iche iche, dgz. Nke a ga-eme ka i ghota ihe na-eme mgbe o bu la i na-atule ma o bu amu usoro di iche iche asusu si eguzowe okwu. Ufodu n'atutu ndi bu *Àtùtù kendokọ, kennwoghari, iwu mgbatjokwu, iwu mbughari, iwu nkekọ, àtùtù mwunantọ*, dgz. Àtùtù ndi a na ndi ozo na-eme ka a ghota otutu ihe gbasara ndokọokwu.

v. Imuta odidi ndokọokwu: I ga-esikwa n'ihe omumu Sintaaks muta odidi ndokọokwu di iche iche na-adi n'okwu, ndi di ka mkpuruasusu ndabe di iche iche na oru ha ga; nkebiahiri ndabe di iche iche na-adi n'okwu; ogo ndokọokwu di ka ndoko elu na ndoko omimi; ahirinkwo; dgz. Site na mmuta a, o bughị naani na i ga na-aghota asusu na eche di n'ime ya, kama i ga-enwe ike na-akowara ha ndi mmadu di ka site na nseke di iche iche nke bu isi ihe anyi kwuburu Sintaaks di ka amumamu ga-emere gi.

vi. Mgbochi nghotahie n'okwu: Di ka Fromkin, Rodman na Hyams (2003) si kowa, ihe omumu Sintaaks ga-enyere gi aka gbochie ma o bu tusaa ntuhị udi o bu la di n'okwu ma site n'uzo ahụ ziputa nghota.

vii. Nziputa ima mma nke asusu: Mmuta ihe omumu Sintaaks ga-eme ka ima mma nke asusu puta ihe n'ihi na mgbe ighotara usoro asusu si edoko mkpuruokwu, tinyere nka di iche iche e ji eme nke a, i ga-ahụ ima mma nke asusu na isu asusu.

4.0 Mmechi

Ìmụ Sintaaks bụ ihe dị nnukwu mkpa maka nkọwa na mwulite asụsụ. Ọ ga-emekwa ka ọrụ izi ozi dị ire karịa.

5.0 Nchikọta

Ọtụtụ ihe ka o ji dị mkpa ịmụ Sintaaks. Ọ ga-eme ka asụsụ toọ uto site n'idi na-akwalite utoasụsụ. Ọ ga-ewulikwa asụsụ ma kowaa ihe dị iche iche gbasara uto asụsụ si ekpokọ mkpuruokwu. Ọ ga-emekwa ka ịma mma nke asụsụ pụta ihe ma mekwa ka mmasị ịmụ Sintaaks na-abawanye. Ọ na-egbochi nsogbu dị iche iche ma mee ka a mata atụtù dị iche iche na ndokọokwu.

Ihe Omume

1. a. Gini mere e ji guzowe ihe omumu sintaaks?
b. Kowaa etu sintaaks si abagide omumu na nkowa asusu
2. Jiri atụ ndi ga-adaba kowaa usorookwu na mmewere usorookwu Igbo.
3. Ọ bụrụ na sintaaks asusu adighi, sintaaks amumamu agaghị adị. Kowaa ihe okwu a pụtara.
4. Kowaa ihe anọ mere o ji dị mkpa ịmụ ihe omumu a bụ Sintaaks.

6.0 Nruutuaka/Ngumi

Fromkin, Victoria; Rodman, Robert; Hyams, Nina. (2003). *An introduction to language*. Wadsworth: Thomson.

Mbah, B. M. et al (2013). *Ìgbo Àdì: Igbo – English English – Igbo Dictionary of Linguistics and Literary Terms*. UNN: University of Nigeria Press.

McGregor, William (2009). *Linguistics: An introduction*. London: Continuum International Publishing Group.

MODUL 2: NKEJIASUSU

Na Modul a, i ga-amu ihe gbasara nkejiasusu nke bu otu n'ihe ndi na-eme ka asusu ruzuo oru ikowaputa ebumnobi mmadu nke oma, ma gakwa n'ihu mee ka nghota nke asusu puta ihe dabakwa etu o kwesiri. A ga-elebakwa anya n'etu mkpuruokwu di iche iche si aru oru di ka nkejiasusu.

Yunit 1: Nkwa Nkejiasusu

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Mkpuruokwu di ka Nkejiasusu

3.2 Nkwa Nkejiasusu site n'odi, Onodu na Oru

3.3 Nkenudi Nkejiasusu Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpɔlite

Ihe mejuputara usorookwu Igbo (na asusu ndi ozo) bu mkpuruokwu di iche iche. Mkpuruokwu ndi a na-aru oru di ka utasusu Igbo si di iji mee ka nghota nke asusu zuo oke ma doo anya. Mkpuruokwu ndi a di iche iche ma na-arukwa oru di iche iche n'ahirikwu o bula ha di na ya. Mkpuruokwu ndi a na-enwe nghota nke onwe mgbe ha abanyebeghi na ndokookwu. O bukwa etu ahụ ka ha si buru nkejasusu n'otu n'otu di ka aha e nyere nke o bula si di. Ma, mgbe ufodu, mkpuruokwu na-anoko onu na ndokookwu wee weputa nghota nke ahirikwu ahụ ga-eziputa.

Na nkeji ihe omumu a, i ga-amu ihe gbasara nkejasusu na etu mkpuruokwu di iche iche si abu nkejasusu di iche iche na ndokookwu. I ga-amukwa ihe gbasara nkejasusu site n'odidi, onodu na oru ha na ndokookwu. N'ikpeazu, i ga-amu nkenudi nkejasusu Igbo di iche iche na ebe a gbadoro ukwu wee kerisi ha.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji ihe omumu a, i ga-enwe ike

- a. ikowa etu mkpuruokwu si buru nkejasusu
- b. ichoputa nkejasusu na ndokookwu Igbo
- ch. ikowa oru mkpuruokwu o bula di ka nkejasusu na ndokookwu.
- d. ikowa nkejasusu o bula site n'onodu mkpuruokwu o bula no na ndokookwu
- e. imata nkejasusu Igbo site n'ikwu ole ha di na iguputanwu ha

3.0 Ndịna kpomkwem

Nkejiasusu bu otu ihe di nnukwu mkpa n'asusu. O bu site na nkejiasusu ka asusu si eziputa ebumnobi ya ma mee ka nghota ya na-aputa ihe n'uju. Nkejiasusu na-enyekwa aka n'ime ka utomasusu nke asusu daba. O bu ngwa di nnukwu mkpa n'ime ka asusu o bu la maa mma, tumadu mgbe a na-asu ma o bu ede ya. nkejiasusu bu mkpuruokwu ndi ahụ e ji asu ma o bu ede asusu.

3.1 Mkpuruokwu di ka Nkejiasusu

Di ka a kowaburula na mmalite ihe omumu a, usorokwu nke asusu, di ka asusu Igbo juputara na mkpuruokwu a haziri n'usoro di ka asusu ahụ si di. Mkpuruokwu ndi a na-ejikota aka were enye nghota nke usorokwu/ahiriokwu o bu la. Nke a na-adị ire site n'utu nke mkpuruokwu o bu la na-atunye site na nghota nke onwe ya. O bu nghota a mere otutu mmadu ji ebu uzọ aghota na nkejiasusu bu mkpuruokwu.

Finch (2000), Tallerman (2007) na Carnie (2007) hụbadoro mkpuruokwu na-adị na ndokokwu di ka ndi ga-abu otu nkejiokwu ma o bu ozọ. O bu ya mere Tallerman (2007:29) ji kwuo na o bu ihe di mfe ikowa na mkpuruokwu nke asusu sitere n'otu nkejiasusu ma o bu ibe ya. Carnie (2007:37) kwuru na o di ya mkpa ichoputa nkejiasusu nke mkpuruokwu o bu la, ebe Finch (2000:133) kowara na otutu ndi okammuta n'utomasusu na-ekpokọ ma na-ekenye mkpuruokwu n'otu di ka nkejiasusu nke ha bu. O bu kari na ntuputa Finch (2000) ka anyi ga-agbado ukwu wee na-akowa nkejiasusu di ka mkpuruokwu a chikotara n'otu n'otu di ka oru ha na-aru n'utomasusu Igbo na onodu ha no n'ahiriokwu si di.

Nke a pụtara na mkpuruokwu ọ bụla bụ otu nkejiasụsụ ma ọ bụ nkejiasụsụ ọzọ. Ọ na-egosị na mkpuruokwu ọ bụla nwere ike iru otu ụdị ọrụ n'otu ọnọdụ, ma ruo ụdị ọrụ ọzọ n'ọnọdụ ọzọ n'ahiriokwu Igbo. Mgbe ihe ndị a mere, ọ na-agbanwe ma ọ bụ gbakwunyere ihe n'aha nkejiasụsụ mkpuruokwu ahụ bụbu.

Nnwale 1

1. Kedu etu mkpuruokwu si buru nkejiasụsụ?
2. Kowaa uru nkejiasụsụ bara n'asụsụ

3.2 Nkọwa Nkejiasụsụ site n'Ọdịdị, Ọnọdụ na Ọrụ ha

Ọdịdị nkejiasụsụ bụ aha ndị ọka mmụta n'asụsụ nyere mkpuruokwu dị iche iche dị ka ụdị ọrụ ma ọ bụ agwa ha na-akpa n'utoasụsụ si dị. Dị ka Finch (2000:134) si kwu, nkọwa a, nke bụ nkọwa nkejiasụsụ n'uzo odinala gbadoro ukwu na nghota mkpuruokwu dị iche iche na-eziputa n'asụsụ dị ka asụsụ Igbo. Ima atụ:

6 (i) *Aha* dị ka ọdịdị bụ aha e ji mara ihe tinyere mmadụ na ebe, (Finch 2000:134; Carnie 2007:38).

(ii) *Ngwaa* na-eziputa akparamagwa, usoro na ọnọdụ ihe. (Tallerman 2007:30).

(iii) *Nkọwaaha* bụ mkpuruokwu na-akọwa aha. (Finch 2000:164; Carnie 2000:30).

(iv) *Nkwuwa* bụ mkpuruokwu na-ziputa etu e siri mee ihe. (Finch 2000:134), dgz.

Ọ bụ ụdị nkọwa a mere e ji nwee mkpuruokwu ndị a dị na mbụ kpọọ nkejiasụsụ dị ka *aha, nnọchiaha, ngwaa, nkọwaaha, nkwuwa*, dgz. Ọ bụkwa nkọwa nkejiasụsụ site n'ọdịdị bụ nke a na-ebu ụzọ akuzi n'ogo mmụta nta (Tallerman 2007:30). Ọ na-abụkwa mgbe mkpuruokwu nọrọ onwe ha ka ha na-azawapụ aha nkejiasụsụ site n'ọdịdị. Ya mere, aha nkejiasụsụ site n'ọdịdị bụ aha ekerechi nke nkejiasụsụ dị iche iche na-ebu tupu ha abanye na ndokọokwu. Ọ bụkwa aha njirimara nkejiasụsụ ma ọ bụ aha mburuputa ụwa mkpuruokwu na-enwe dị ka nkejiasụsụ. Finch (2000) kowara nkejiasụsụ n'ụdị a dị ka *nkejiasụsụ kemkpuruokwu*.

Ọ bụkwa ihe doro anya na nghọta asụsụ (Igbo) adighị abụ site na mkpuruokwu nge nge, kama mkpuruokwu na-esokọ ọny were atukọta echiche nke na-enye nghọta nke okwu ọ bụla ga-eziputa. Ọ bụ nke a ka Finch (2000:135) kowara dị ka nkọwa mkpuruokwu/nkejiasụsụ site n'ọnọdụ ya na ndokọokwu. Ọ gakwara n'ihu kowaa na ọnọdụ ọ bụla nke mkpuruokwu ga-anọ na ndokọokwu bụ n'ihị nkejiasụsụ ọ bụ. Ọ nọdụ nke ọ bụla na-ekenye nkejiasụsụ ahụ ọrụ ọ ga-arụ. Ima atụ:

7(i) Ewu // tara / ji

Mkpọaha/aha Ngwaa Mkpọaha/aha

Isiahiri mmeju

(ii) Nna / m // nyere / m ego

Mkpọaha/aha mkpọaha/ Ngwaa Mkpọaha/ Mkpọaha/ aha

Isiahiri nnọchiaha nnọchiaha Mmeju/nnara

Nnwe Mmeju/nnaputa

(iii) Adaugo // jere / ozi / ahụ / ọsọ ọsọ
 Mkpọaha/aha ngwaa mkpọaha/aha Nruaka Nkwuwa
 Isiahiri mmeju/nnara Nkọwa Ọdụahiri

Nkewasi ndi e mere n'atu 7 (i) – (iii) n'elu na-eziputa nkejiasusu di iche iche mejuputara ahiriokwu ndi ahụ, di ka *aha, ngwaa, nnochiaha, nkwuwa*. Ma e lemie anya na nkowatu sotere, a ga-achoputa oru di iche nkejiasusu nke o bula na-aru n'ihu onodu o no. Nkewasi ogwe ziputagara nkejiasusu site n'odidi ha. Nkowatu ndi sotere ziputagara onodu na oru nkejiasusu nke o bula. Site na nkowatu ndi a, anyi ga-ahukwa *nkejiasusu nta* di iche nwere ike idaputa n'ihu onodu nkejiasusu o bula no na ndokookwu na oru nke o bula n'ebe ahụ. O buzi nke a mere Finch (2000:135) ji gakwa n'ihu kowaa agwa di iche iche mkpuruokwu na-akpa na nkejiasusu na nke o bula nwere ike inwe nkejiasusu nta di iche iche ndi (o kowara) na-aputa ihe mgbe mkpuruokwu batara na ndokookwu, were onodu di iche iche ebe ha ga-anọ ruo oru di iche iche di ka *nkejiasusu keutoasusu*. O buzi site n'onodu na oru mkpuruokwu na ndokookwu ka e si amata ma na-akowaputa nkejiasusu ma e wepu isi n'odidi nke ekerechi.

Na nchikota, nkowa nkejiasusu zuru oke n'uzo ogbara ohu bu nke ga-akowa ya di ka mkpuruokwu di iche iche e kpokoro n'otu n'otu di ka odidi ha si di, na di ka oru na onodu ha nwere n'ahiriokwu (ndokookwu) si di.

Nnwale 2

1. Gini ka odidi nkejiasusu putara?

2. Gini ka a gbadoro ukwu wee kwaa nkejiasusu n'udi a?
3. E wepu odidi, kedụ ihe ndi ozo na-enye aka n'ichoputa nkejiasusu nke mkpuruokwu bu?
4. Kedụ etu onodu mkpuruokwu na ndokookwu si enye aka akowaputa nkejiasusu?
5. Onodu mkpuruokwu na oru mkpuruokwu di nnukwu mkpa n'ikowaputa nkejiasusu. Were ahiriokwu di iche iche kwaa nke a.

3.3 Nkenudi Nkejiasusu Igbo

Nkejiasusu nwere ike inwe otu nkowa na mputara n'asusu niile, ma o bughị iwu na nkejiasusu di n'asusu niile ga-abu otu ma o bu hara n'onuogu. Nke a bu n'ihi na asusu o bu la di n'udi nke ya, ma na-akpa agwa n'uzo nke ya. O bu ya kpatara ndi okachamara na sayens asusu ji elekwasa anya n'odidi, onodu na oru mkpuruokwu na-aru na ndokookwu nke asusu o bu la were ekeputa nkejiasusu ya. Nke a sokwa n'ihe kpatara ndiche na-adi na nguputa ndi e nwere n'asusu di iche iche, tinyere asusu Igbo.

Na mgbaso nkowa anyi mere na nkejiasusu bu mkpuruokwu e kpokobara n'otu n'otu di ka ha si aru otu udi oru, anyi ga-aguputa nkejiasusu Igbo n'ebe a di ka ndi a:

1. Aha	2. Nnochiaha
3. Njuajuju	4. Onugugu
5. Ngwaa	6. Nkwa
7. Nkwuwa	8. Mbuozo
9. Njiko	10. Ntimkpu

E lezie anya, a ga-achoputa na anyi agunyeghi mkpuruasusu o bu la abughi mkpuruokwu di ka mgbakwunye na nsokwunye na nkejiasusu Igbo n'ihi na ha bu mkpuruasusu ndabe. Na nkowa Ikekeonwu, Ezikeojiaku, Ubani na Ugoji (1999:66)

gbasara mkpebi a, ha kwuru: “nsokwunye bu mofim ndabe ma e lee anya na ngako ya na ngwaa ma o bu mofim ufuru ma e lee ngako ya na mkpoha”.

N'iga n'ihu n'ikwado mkpebi a, otu ndi odee a kewaputara nkejiasusu ise n'ime nkejiasusu iri ndi a kpoo ha “nkejiasusu ndi sara mbara ... ndi na-anabata mkpurukwu ohuru site na mbite ma o bu myinaabo”. Nkejiasusu ndi a bu aha, ngwaa, nkwuwa, ntinkpu na nkowa.

Nkejiasusu ise ndi nke ozo bu nnochiala, njuajuju, onuogugu, mbuuzo na njiko ka ha kowara di ka “nkejiasusu ndoro ...ndi anaghi anabata mkpurukwu ohuru n'etiti ha”.

Nnwale 3

1. Nkejiasusu asusu niile ha na-abu otu n'onuogu na n'odidi?
2. Gini ka ndi okachamara lekwasara anya wee keputa nkejiasusu Igbo?
3. Kowaa ihe mgbakwasa ukwu ndi Ikekonwu na ndi odee ibe ya gbasara ukwu wee kewaa nkejiasusu ndi e nwere n'Igbo.

4.0: Mmechi

I muola gbasra nkejiasusu na etu mkpurukwu si buru ntoala nkejiasusu. I mukwara na nghota na nkowa nkejiasusu abughi naani site n'aha, kama o gunyekwara onodu nke mkpurukwu o bu la were na ndokookwu nke ga-aga n'ihu gbakwunyekwuo ihe n'ihe mkpurukwu (nkejiasusu) ahụ bu. N'otu aka ahụ, e mekwra ka i ghota na onodu o bu la mkpurukwu weere na ndokookwu bu n'ih i oru o nwere iru n'ebe ahụ. Nke a ga-agakwa n'ihu gbakwuny ihe n'aha nkjiasusu o bu.

5.0: Nchikọta

Nkejiasụsụ bụ mkpuruokwu ndị a chikọbara n'otu dị iche iche site n'orụ ha na-arụ. Orụ ha na-arụ ga-abụ otu ụdị. Ozo, nkejiasụsụ bụ mkpuruokwu ndị e nyere aha njirimara nke na-enyere mmadụ aka ịma ha ozigbo a kpọrọ aha ọdịdị ha, dị ka *aha, nnọchiah, ngwaa, nkowa*, dgz. Aha ndị na-aputakarịcha nke oma mgbe ha kwụ na nge na nge.

Ma n'ihia na mkpuruokwu na-esokọ orụ mgbe a na-ekwu okwu, mkpuruokwu ọ bụla, n'asụsụ ọ bụla na-ewere onodu n'usorokwu dị ka orụ a chorọ ka ọ ruo n'ebe ahụ si dị. Nke a meziri na mgbe a na-akọwa nkejiasụsụ dị n'usorokwu, aha ya agaghị ejedewe n'aha ọdịdị ya, kama ọ ga-agunye aha orụ ọ na-arụ n'onodu ahụ nyere ya. aha ndị a gunyere ndị dị ka *isiahirị, mmeju, nnara, nnaputa, nnwe*, dgz. Otutu mgbe aha ndị a na-abụ ndị a na-agbakwunye n'aha ọdịdị nkejiasụsụ mgbe a na-akọwa nkejiasụsụ n'uju n'usoro utasasụ ogbara ohu.

Na mmechi, nkejiasụsụ Igbo kpomkwem ndị anyị kowara n'ebe a dị iri; ndị anyị guputara n'usoro Ikekonwu na ndị otu odee ya sikwa kwado nke na-atuputa na ebe nkejiasụsụ bụ mkpuruokwu ma ọ bụ mkpuruasụsụ nnoroonwe, na mkpuruasụsụ ndabe dị ka mgbakwunye etozughị ịbụ nkejiasụsụ.

6.0 Nruṭuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

Yunit 2: Nkejiasusu Igbo I: Mkpọaha

Ndịna

1.0Mkpọlite

2.0Mbunuche

3.0Ndịna kpomkwem

3.1 Aha

3.2 Nnochiaha

3.3 Onuogugu

3.4 Njajuju

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0Mkpọlite

Ugbu a i matala nkenudi nkejiasusu Igbo di ka anyi guputara ha na Yunit 1 na ihe ndi anyi lekwasara anya wee hoputa ha. Na Yunit 2, i ga-amu gbasara otu nkejiasusu ndi a na-akpo Mkpọaha. Ha bu *Aha*, *Nnochiaha*, *Onuogugu* na *Njajuju*.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumụ Yunit a, i ga-enwe ike

- a. ighota ma kowaputa otu nkejiasusu ndi a na-akpo mkpoha
- b. ikowa oru na onodu di iche iche ha na-ewe na ndokookwu
- ch. ichoputa nkejiasusu *aha, nnochiaha, onuogugu* na *njuajuju* na ndokookwu
- c. iji nkejiasusu ndi a mee ahirio kwu ga-adaba

3.0 Ndina kpomkwem

Ugbu a, ka anyi kowaa nkejiasusu ndi anyi guputara, ma kowaa onodu na oru ha na ndokookwu Igbo.

3.1 Aha

Di ka nkejiasusu Igbo, *Aha* bu aha ihe o bu, ma nke a na-ahu anya, ma nke anya anaghi ahu; ma nke a na-ebitu aka na nke a naghị ebitu aka. O nwekwara ike ibu aha mmadu, aha ebe di iche iche tinyere 3.1aha obodo. Aha gunyekwara ihe ndi e nwere ike iche naani n'echiche.

Njirimara aha na ndokookwu Igbo gunyere ndi a:

(i) O nwere ike iru oru di ka isiahiru. Ima atu:

8a. Adamma makariri umunne ya niile.

Onu juru ya obi.

Abuja bu isi obodo Naijiria.

Azu na-eme ka ofe to to utu.

Oyoko ntughe Ibe na-efu efu.

(ii) Aha na-arukwa oru mmeju di ka nnara ma o bu nnaputa. Ima atu:

8b *Ewu tiwara ite.*
Dinta gbara agu egbe

(iii) Nkwa na-akwa aha (o na-esote) na ndokookwu. Ima atu:

8ch. *Okuko ojii ahụ akpafuola.*

(iv) Aha na-esote mbuzo na ndokookwu Igbo. Ima atu:

8d. *Akpa m di na nkwago.*
Ego Amara danyere n'olulu.

(v) Aha adighi ebu mgbakwunye; a dighikwa edeko ya na nsokwunye mgbe ha abuo nokoro onu na ndokookwu Igbo.

Qidi aha di iche iche di ka Ikekeonwu na ndi odee ibe ya (1999:68) dere di okpurupu abuo ndi a: *Ahaaka* na *Ahaizugbe*. Anyi ga-agbasokwa nkewasi a na nkwa anyi ga-eme n'ebe a.

- i. **Ahaaka** bu aha akampà, ma o bu e nwebiri isi. O bughì aha oha zuru nwere ma o bu nke a ga-achọ. Ma o bu chewe onye ma o bu ihe nwe ya. A na-ejikwa nnukwu mkpuredide amalite ahaaka o buła. Atụ ahaaka gunyere:

9. Nnamdi
 Ebere
 Ótú Onicha
 Nnewi
 Orié, dgz.

ii. **Ahaizugbe** bụ aha e nwekorọ ọnụ, ma ọ bụ mkpokota. Ọzọ, anyị ga-agbaso nkewa abụọ ndị a we kọwaa ya: *Ahaigwe* na *Ahauche*. A dighị eji nnukwu mkpụrụedemede amalite ahaizugbe, karịa ma ọ malitere ahirịokwu.

Ahaigwe bụ aha na-eziputa ọtutu ihe, ọ bughị aha ihe kwupụuru onwe ya ma ọ bụ dī naanị ya. Ọ bughị aha akamkpà, kama ọ bụ aha ọha nwe. Ima atụ:

10(i) mmadu
 anumanu
 osisi
 osimiri
 ahia
 nnunu, dgz

Ahauche n'aka nke ya bụ aha ihe ndị e nweghị ike ijide aka ma ọ bụ hụ anya. Ọ bụ aha e ji eziputa ọdidi, agwa, dgz. Ha bụ aha ndị e ji uche aghota. Ahauche gunyere ahankowa, ya bụ aha ndị na-akowa aha ọzọ. Ima atụ:

10(ii) mkpụmkpụ
 ogologo
 obosara
 nnukwu
 ochie
 ọhụ
 isiike, dgz

Ahaechereche bụ ahauche, dī ka Ikekeonwu (na ndị otu odee ya 1999) si kọwaa bụ aha na-akowa echiche na nghota ihe a gaghị ahụ anya ma ọ bụ metụ aka. Ima atụ:

10(ii) ihunanya
 iwe
 nsopuru

mkparị
 aghugho
 okwukwe
 amamihe, dgz

Ahaucheuda bu ahauche na-eziputa uda a naghị anụ na ntị. A na-ekwu ahaucheuda n'onu ma na-aghota ya n'uche. Dị ka Ezeomeke (1999:52) si hụ ya, “o bu uche ka e ji ama ka o si wee mee n'ihì na o naghị ada uda ntị kama o na-ada uda uche”. İma atụ:

10(ii) ch bìrìbìrì
 wùrùwuru
 nìganìga
 pììì
 warara
 mpìampìà dgz

Ahaudauda bu odidi ahauche nke e ji eziputa uda a na-anu na ntị. Atụ ya gunyere:

10(ii) d gbim
 tũgbum
 ðim
 kpõì
 tĩnkõmtĩnkõm dgz

Odidi aha ndi a niile nwere otu udi njirimara ha na aha ndi ozo, ebe ha niile na-akpakwa otu udi agwa na ndokookwu Igbo.

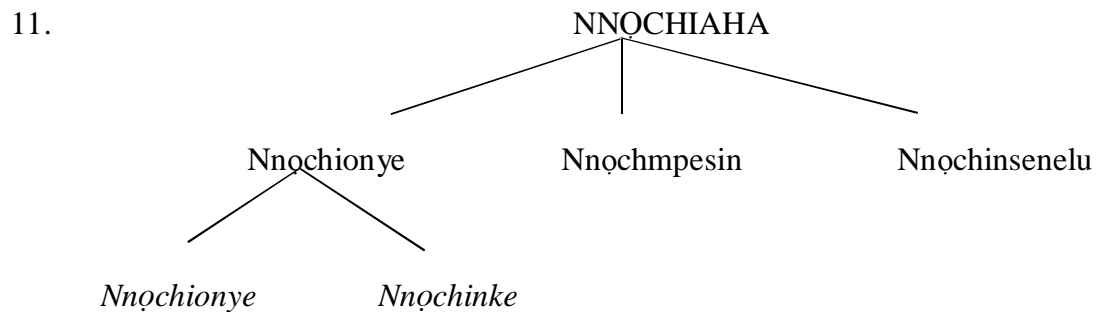
Nnwale 1

1. Kowaa nkenudi aha ndi a kporo *ahaizugbe* ma nye atụ nke o bula.

3.2 Nnọchiaha

Nnọchiaha bụ nkejiasụsụ e ji edochi anya aha na ndokọokwu mgbe ọ bụla a chọghị ikpọ aha ahụ aha ya. Nnọchiaha sokwa na mkpọaha. Ha dị itoolu n'asụsụ Igbo. Ha bụ: m, gi, ya, o, ọ, i, i, a, e.

Anyị ga-ekewa Nnọchiaha ụzọ atọ ndị a:

Na nkewasị a, naanị nnọchionye nwere ụmụ, ebe abụọ ndị ọzọ enweghị ụmụ.

Nnọchionye na-arugara mmadụ ma ọ bụ ihe a na-ahụ anya, ma bụrụkwa naanị ya na-ezipụta ụbara n'asụsụ Igbo. Lee atụ:

11a.	Mkpọolu	Ụbara
Onye (nke) mbụ	m, mụ	anyị
Onye (nke) abụọ	i, i, gi	unu
Onye (nke) atọ	o, ọ, ya	ha

Nnọchionye (mkpọolu na ụbara ya niile) nwere ike iru ọrụ di ka isiahiri ebe o bu naani mkpọolu ya ndi a: m, mu, gi, ya; na ụbara ya: anyi, unu, ha na-arụ ọrụ nnara na nnaputa na ndokọokuwu Igbo (ma e wepu n'olundi Igbo ufodu).

Odidi Nnọchionye anyi ga-akowa ebe a bu *Nnọchionwe* na *Nnọchinke*.

Nnọchionwe na-egosị mgbe mmadu ma o bu ihe ketara oke n'ihe a na-ekwu, ma o bu eme. E ji ya eziputa mgbe ihe a na-ekwu metutara onye na-ekwu kpomkwem. N'ihia ya, o na-ewebata *onwe* ma tinyekwa nnọchiaha na-arugara onye na-ekwu. Atụ ya gunyere:

11b. onwe m = *Mu* onwe m tufuru ya

onwe gi = *I* kpariri onwe gi.

onwe ya = *Ya* onwe ya mebiri atumatu ahu.

onwe unu = *Unu* na-ata onwe unu ahuhu na nkiti.

onwe ya = *O* meruru onwe ya ahu, dgz.

N'atu ndi a niile, nnọchionwe na isiokwu ya bugbado otu *pesin*.

Nnọchinke bu nwa nnọchionye e ji eziputa nnwe. Ihe e ji eziputa ya bu nke. N'ihia ya, aha onye ma o bu ihe nwe ihe a na-ekwu ga-esochiriri ya anya na ndokọokuwu Igbo.

Ima atu:

11ch. nke m = *Anyi* ga-eji ugboala nke m mee njem ahu.

nke ha = *O* were oke nke ha, dgz.

Nnọchimpesin nnọchiaha a maghi onye o na-arugara aka, ma o bu o na-ekwu maka ya. O bu a na e ka e ji eziputa ya. Nke ozo, o na-enwe naani mkpọolu ma na-arụ ọrụ

naani dī ka isiahiri na ndokookwu Igbo. Nke a putara na o dighi aru oru di ka nnara na nnaputa. Ima atụ:

11d. A nuru ụda egbe.
E tiri mkpu.

Nnochinsenelu bu nnochiaha enweghi mmadu ma o bu ihe doro anya o na-arugara aka, ma o bu o na-anochite. Nnochiaha ndi na-arukwa oru nnochinsenelu bu o na o. Di ka nnochimpesin, nnochinsenelu anaghi enwe ubara. O na-arukwa oru naani di ka isiahiri; o naghị aru oru di ka nnara na nnaputa. Ima atụ:

11e. O kwesiri ka nwata na-asopuru ndi muru ya.
O di m ka m buru gi.

Riwa ama na e jikwa o na o eziputa nnochionye onye nke ato. Ya mere, o bu na ndokookwu ka ha ga-eziputa mgbe ha na-aru oru di ka nnochinsenelu di ka atụ 11e.

Na nchikota, nnochiaha Igbo niile na-akwuru onwe ha na ndokookwu ebe naani m, gi, ya, anyi, unu, ha bu ndi nwere ike iso ngwaa na ndokookwu. Nnochiaha ndi e ji eziputa nwe/nnochinke bu ndi a: m, gi, ya, anyi, unu.

Nnwale 2

1. Kowaa ndiiche di n'etiti *aha* na *nnochiaha*.
2. Kowaa *nnochiaha* Igbo a kowara, nkenudi ha na odidi ha.

3.3:Njuajuju

Njuajuju bụ nkejiasusu e ji eziputa ajuju na ndokookwu. O so na mkpoha ma na-arukwa oru mkpoha ndi ozọ na-arụ na ndokookwu. Njuajuju ndi e nwere na ụsà a ga-enye ozigbo na nke o bula gunyere ndi a:

12. Kedu = O di mma	Ndaà = A na-anwanu
Gini = O nweghi	Ndii = O di mma
Ole = Anọ	Anaa = A na-agbali
Olee = Udo di	Ebee = Ka m nata mmadu ihe
Onye = O bu mu	
Olià = Nsogbu adighi	

Riwa ama na njuajuju ndi a na-enwekari nkenke ụsà, tumadu ụsà ndi a chorọ ozigbo na ndi a zara n'onu. Ma, o buru n'edemede di ka n'ule otutu ga-enwe ogologo nkowa/usa. Ima atu:

12a. Kedu ihe ndi ga-eme ka udo dikwa n'obodo anyi?

Olee uche gi gbasara agha a na-ebu megide mpu n'ala anyi?

Gini wetara oke anwu na-acha n'oge ugbo a?

O di mkpa gi ima na njuajuju ndi a nwere ndi na-abatakari na mbido ahiriokwu, nwee ndi na-abata na ngwucha, nwekwa ndi na-abata n'onodu o bula na ndokookwu. Ma ebe o bula nke o bula batara na-enye ntuzi udi ụsà a ga-enye.

Nnwale 3

1. Kowaa mmewere *njuajuju* Igbo. Kedu onodu ha na-ewe na ndokookwu?

3.4: Ọnụọgụgụ

Ọnụọgụgụ sokwa aha, nnọchiaha, na njuajuju buru mkpọaha. Ọ bu nkejiasusu e ji ekwu ole ihe di kpomkwem ma o bu onodu mmadu ma o bu ihe no na nguko ya na ibe ya. E kewara Ọnụọgụgụ uzọ abuo di ka oru ha si di. Ha bu *Ọnụọgụnsoro* na *Ọnụọgụnke*.

Ọnụọgụnsoro bu Ọnụọgụgụ na-ekwu ole ihe ha ma o bu nke agunonu. Ọ gunyere ndi a:

13a 0 – efu	100 – nari
1 – otu	108 – nari na asato
2 – abuo	1,000 – puku
10 – iri	1,916 – Otu puku nari itoolu na iri na isii
19 – iri na itoolu	1,000.000 – nde
20 – iri abuo	1,000,000,000 – ijeri, dgz

Ọnụọgụnke bu usoro onugugu na-egosi onodu mmadu ma o bu ihe nwere na nguko.

Ufodu na-eji 'nke' eziputa ya, ebe ufodu adighi eziputa ya etu a. Ima atu:

- 13b Onye mbu *ma o bu* Onye nke mbu
 Onye abuo *ma o bu* Onye nke abuo
 Onye iri *ma o bu* Onye nke iri

Dị ka Ikekeonwụ (na ndị odee ibe ya 1999) si kwu, e nwekwara ụdị ọnụọgụ ndị bụ Ọnụọgụ mpekele na ọnụọgụ ọgwa. Atụ ọnụọgụ mpekele ụnyere:

13ch $\frac{1}{2}$

$\frac{1}{4}$

$\frac{3}{4}$, dgz;

Ọnụọgụ ọgwa ụnyere ọnụọgụnsoro na ọnụọgụ mpekele. Nke a bụ ụdị e nwere ike ikpọ Ọnụọgụnsoro na ụma. Atụ ya ụnyere:

13d $1\frac{1}{2}$; $3\frac{3}{4}$; $5\frac{1}{4}$; dgz.

Dị ka mkpọaha ndị ọzọ, ọnụọgụ ga-ewere ọnọdu n'ebe ọ bụla aha, nnochiaha na njuajuju nwere ike ino, ma ruo ụdị ọrụ ha nwere ike iru.

Nnwale 4

1. Guputa nkenụdị ọnụọgụ e nwere na nkenụdị ha.

4.0 Mmechi

I muola ihe gbasara otu nkejiasusu a kporo mkpọaha. Na nkowa e nyegara, e mere ka i ghotu na nkejiasusu nke o bula na ndi a na-arugbado oru isiahiri na mmeju. Nke o bula n'ime ha nwere ebe di iche iche o na-anọ na ndokookwu iji ruo kwesiri ya.

5.0 Nchikọta

Nkejiasusu ndi a kporo *mkpọaha* bu nkejiasusu ndi na-arụ ọrụ isiahiri, nnara ma ọ bu nnaputa. Nke ọ bula nwere nkenudi na odidi ya. na ndokookwu Igbo, ha nwere uzọ puru iche ha si abata na ndokookwu were na-arụ ọrụ. Nke ọ bula bukwa mkpuruasusu nnoroonwe. N’ime ha niile, naani *aha* so na ndi a kporo “nkejiasusu ndi sara mbara”, ndi na-anabata mkpuruokwu ohuru site na mbite ma ọ bu myinaabọ;ebe *nnochiaha*, *njuajuju* na *onuogugu* so na ndi a kporo “nkejiasusu ndoro”, ndi adighi anabata mkpuruokwu ohuru.

Yunit 3: Nkejiasusu Igbo II: Ngwaa

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem: Ngwaa

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Na Yunit 2, i muru gbasara *aha*, *nnochiaha*, *njuajuju* na *onuogugu*. Na Yunit a, i gamu gbasara *ngwaa* nke bu otu nkejiasusu putara ihè n’asusu na na ndokookwu Igbo.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumụ a, ị ga-enwe ike

- a. ịkọwa ihe ngwaa bụ
- b. ịkọwa ọdịdị ngwaa Igbo e nwere na atụ ha
- ch. ịkọwa ọnọdụ ngwaa na ndokọokwu Igbo
- d. itinye ngwaa na ndokọokwu Igbo etu o kwesiri

3.0 Ndịna kpomkwem: Ngwaa

Ngwaa bụ okpurukpu nkejiasusu ozo e nwere n'asusu Igbo. Ngwaa na-ebuputa ozi ma o bu echiche di n'ahiriokwu. O na-akowaputakwa mbunuche okwu. Di ka Ikekeonwu (na ndi otu odee ya 1999) si kowaa, o bu ngwaa na-ebu mgbakwunye di iche iche ndi e ji egosi tens, aspect, mud, dgz. Ngwaa na-emekwa ka echiche di n'ahiriokwu zuo ezu ma puta ihe. Ima atụ:

14(a) Okoro *gburu* agu.

(b) Okoro Agụ

N'atụ 14(a), anyi huru ihe isiahiri (Okoro) mere, ya bu *gbu* nke ziputara echiche nke ahiriokwu a n'uju. Ma e lezie anya na 14(b), anyi ga-achoputa na e nwere mgbagwoju anya n'ihi na ngwaa adighi ya nke mere ka echiche di na ya ghara izu ezu.

E wepu nghota o na-enye okwu, o bukarị site na ngwaa ka e si emebe mkpuruokwu di iche iche di ka mfinitivu, jerond, aha, dg. Nke a so mee na onugwu ngwaa e nwere n'asusu Igbo bara uba nke ukwu. Ka anyi lee anya n'atụ a sitere n'Ezeomeke

(1999:78) ebe o kwuru: “E nwere ike iwere otu isingwaa bawanye ya, a na-enweta ihe ndi a: ngwaa, nganihu, nsonaazu, mfinitivu, ntimiwu na mkpoha”. Lee atụ mbawanye isingwaa di ka o ziputara n’ebe a:

15. Mbawanye isingwaa

Isingwaa	Ngwaa	Nganiihu	Nsonaazu	Mfinitivu	Ntimiwu	Mkpoha
1. -bia	bjara abja bjaala	ibja abja obia	bjara bjawa biaghi	ibja ibjawa biaghi	bja bjawa bjala	obibja obja mbimbja
2. -chu	chuo churu echu	echu ichu ochu	churu chuchaa chute	ichu ichute	chuo chute chula	ochuchu ochu
3. -cho	choro chochaa chowa	icho achoro ochoro	choro chota chowa	icho ichota ichowa	choro chota chowa	ochuchoro ochoro
4. -bi	bi	ibi ebi obi	biri bila biwe	ibi	bie bila bikwaa	obibi obi mbido
5. -du	duru dute duba	idu edu odu	duo dute dumi	idu idula iduje	duo dula duje	odudu odu
6. -ko	kororo akoro koro	ikoro akoro okoro ukoro	koro kororo kowa	ikoro	koro kororo kocha	akukoro akomakoro okukoro
7. -ke	kee kere eke	ike eke oke	kee kela kewe	ike ikecha	kee kecha kekwa	okike oke
8. -gba	gbawa agba	igba agba	gbala gbami gba	igba	gba gbara gbawa	ogbugba mgba
9. -me	mere eme mecha	ime eme ome	mela mee meta	ime	mee mere mecha	omume emume mme

(Ezeomeke 1999:79-80)

Atụ a dị n'elu na-egosi na ngwaa dị nnukwu mkpa n'asụsụ Igbo.

Ntọala ngwaa bụ isingwaa dị ka *je, gu, we, gbu, mu, dgz*. Ọ bụzi site n'isingwaa ka e si amụba okwu Igbo dị iche iche. E nwere nkenụdị isingwaa atọ. Ha bụ:

16(i) *Isingwaa mfe* dị ka, *je, gu, wè, gbu, ma, bia, nyu, nù, dg*. Ndị a na-enwe otu nkejiokwu ma na-eziputa otu echiche.

16(ii) *Isingwaa nha* dị ka, *gbaba, chugbu, ripu, jeru, weje, dg*. Nke ọ bụla na ndị a bụ isingwaa abụọ nyere nghota n'otu n'otu wubere ya nke e ji kpọọ ha isingwaa nha.

16(iii) *Isingwaa ùkwù* dị ka ndị a: *wèrè, bàta, gòte, bùte, màrà*. I ga-ahụ na isingwaa ùkwù na-enwe otu isingwaa mfe nwere nghota doro anya ma nwezie mgbakwunye nke nghota ya adighị edo anya.

Ọdịdị ngwaa e nwere gụnyere *ngwaànsò*. Nke a bụ ngwaa ndị na-anọ n'isi nkebiokwu kengwaa. Ọ bụkwa site na ha ka e si enwete tens, aspekt na muud. Ngwaànsò bụkwa ụdị ngwaa na-ahọrọ mmeju dị ka nnara ma ọ bụ nnaputa, ma ọ bụkwanụ ha abụọ n'otu oge.

Nchọpụta gosikwara na ngwaànsò nwere nkenụdị abụọ. Ha bụ *Ngwaandị* na *Ngwaa omume*, ndị Emenanjo (1991) kọwaburu dị ka *ngwaandi* na *ngwaamme*.

Ngwaandị na-egosi ọnođụ mbunuche ndigide/mgbatị oge gbasara mmadụ ma ọ bụ ihe a na-ekwu maka ya; ọ bughị ọnođụ omume. Nke a mere na ọ naghị ebu “nsonazụ ngawanye”. Atụ ngwaandị na ụzọ ndepụta ya dị iche iche gụnyere ndị a:

17a (i) bù (ibu)	16b (i) bù(ru) ibu	16ch (i) dī (ọcha)
(ii) bà (uru)	(ii) bà(ra) uru	(ii) nò (n'ụlọ)
(iii) nwé (ohere)	(iii) nwè(re) ohere	(iii) bí (n'Ọnicha)
(iv) kó (ụkọ)	(iv) kò(ro) ụkọ	(iv) bú (ezigbo mmadu)
(v) ré (ure)	(v) rè(re) ure	(v) bú (ibu)
	(vi) kwú (oto)	

Atụ 16a na-eziputa Ngwaandị, ebe 16b na-egosi atụ ebe ọ na-ebu nsonazu *rU* (r+ụdaume) na-abughị nke tens ndinazu, kama ọ na-ekwu maka ihe ka na-eme mgbe a kpụ okwu ahụ n'ọny. Ma atụ 16ch na-egosi ngwaandị ndị adighị ebu *rU* ma ọ bụ nsonazu ọ bụla.

Ngwaa omume na-eziputa òmume ihe, ọ bughị ọdịdị ihe. Ha bara ụba n'asụsụ Igbo karịa ngwaandị. E kewara *Ngwaa omume* ụzọ atọ “dị ka nnabata mmeju ha siri dị na ndokookwu” (Ikekeonwu na ndị otu odee ya 1999:103). Nkewasi ndị a bụ:

(i) Ndị na-adighị enwe nnara, *Ịma* atụ

18(i) Mmiri zoro (zo)

Okukọ ahụ nwurụ (nwụ)

Onwa na-eti (ti)

(ii) Ndị na-enwe otu nnara, *Ịma* atụ:

18(ii) Ha n̄urū *mmanya* (n̄u)

Nne ha kwọ *nwa* (kwọ)

Nnamdị ma *ụlọ gị* (ma)

(iii) Ndị na-enwe nnara abuo, *Ịma* atụ ha gunyere ndị a:

18(iii) Onye isi mahadum ga-enye *Ibe ahụhụ* (nye)

Onye nkuzi ziri *ụmuaka ihe* (zi)

Ndị ohi nara *Oluchukwu akpa* (na)

Ezeomeke (1999) kowakwara ngwaa dī ka mkpuruokwu dī ezigbo mkpa n'ibuputa ozi ma o bu echiche dī n'ahiriokwu. O kowara ngwaa dī ka umi asusu Igbo ma buru nke a na-esi emebe otutu mkpuruokwu.

Ezeomeke (1999) gakwara n'ihu kowaputa udi ngwaa ndi o kporo *ngwaa nnoroonwe* na *ngwaa chorọ nnyemaaka* (Ihu 75). *Ngwaa nnoroonwe* bu ngwaa nke o kowara ka udi naani ya na-anọ n'otu ahiriokwu ma na-eziputa otu echiche otu mgbe ahụ dī ka *ji, nọ, ga, me, zu, bata, dgz*. Lee atụ ha na ndokokwu :

18(iv) Okwudili *ji* ego.

Nne m *nọ* n'usekwu

Nna m *batara* tupu chi ejie

Anyi *gara* ahia ka anyi *zuta* ihe, dgz

Ngwaa ndi chorọ nnyemaaka bu ngwaa ndi o kowara dī ka ndi enweghi ike ikwuru onwe ha n'ahiriokwu n'enweghi nnyemaka. Udi ngwaa bu nke a na-akpo *omekangwaa* ma o bu *mmekangwaa* (Ezeomeke 1999:83). O kowabuola si : "Mgbe o bula anyi nwere ngwaa chorọ nnyemaka o bu ya na nnyemaka ya ka a na-akpo ngwaa" (ihu 76).

Omekangwaa bara uba n'asusu Igbo. A na-ewube *omekangwaa* site n'igbakwunye udaume **e=/a=** n'isi ngwaa (Emanajo (1987); Ezeomeke (1999). Di ka Emanajo (1987) si zipupta, *omekangwaa* nwere njirimara ndi a :

- O na-anabata mgbakwunye mgbanwe

Ima atụ:

	Nganihu	Isingwaa	Mmekangwaa	
18(v) i.	e	+ -je	=eje	(O na-eje ozi)
ii.	a	+ -za	=aza	(Anuri ga-aza ulọ)

	Nganihu	Isingwaa	Nsonazu	Mmekangwaa	
iii. e	+	je	+	re	=ejere (O ga-ejere ya ozi)
iv. a	+	za	+	chasi	=azachasi (O na-azachasi ulo)

- O na-anabata nnyemaka ndi a : **na, di, ga, ma**, dgz.

Ima atụ nnyemaka ndi a na ndokookwu :

18(vi) i.Nnenna **na-abja**

ii.Nnenna **anaghi abja**

i. Nnenna **adighi abja**

i. Nnenna **ga-abja** ebe a

ii.Nnenna **gaara** abja ebe a.

N'eziokwu, ihe a ga-ekwu gbasara ngwaa n'asusu Igbo bara uba nke ukwu. Ma anyi kebiri ndi metukariri ihe omumu a.

Nnwale 5

1. Kwaa ihe ngwaa putara.
2. Isi ngwaa ole ka e nwere ? Nye atụ nke o bula.
3. Kwaa nkenudi ngwaa e nwere na onodu na oru ha na ndokookwu.
4. Were atụ ndi ga-adị mma kwaa etu ngwaa si amuba okwu n'asusu Igbo.

4.0 Mmechi

I muru gbasara ngwaa, nkenudi na odidi ngwaa di iche iche. I hukwara odidi isi ngwaa e nwere n'Igbo na uzọ di iche iche e si enwete okwu site na ngwaa.

5.0 Nchikọta

Ngwaa na-egosi ihe e mere n'ahiriokwu, o na-ebukwa mgbakwunye di iche iche e ji eziputa okwu di iche n'asusu Igbo. Ngwaa nwere ike ikwuru onwe ha ndi a na-etinye mgbakwunye di iche iche. Ha ka a kporo ngwaaanso nke e sikwa na ya nwete nkenudi ngwaa ndi a kporo ngwaa odidi na ngwaa omume. Ngwaa odidi dikwa uzọ abuo, ndi na-ebu nsonazu -rU na ndi adighi ebu nsonazu -rU. Ngwaa omume bu ndi na-eziputa omume ihe ; n'ime ha ka e nwere ndi na-adighi ewe nnara (mmeju), ndi na-ewe otu nnara (mmeju) na ndi na-ewe nnara abuo (mmeju nnara na mmeju nnaputa).

6.0 Nruptuaka/Ngumi

Emenanjo, E. Nolu (1991). *Nchikota Asusu na Utoasusu Igbo Izugbe*. Ikeja: Longman Nigeria.

Emenanjo, E. Nolu (1987). *Elements of Modern Igbo Grammar*. Ibadan : University Press.

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Utoasusu Igbo*. Enugu : Easy Quality Press.

Ikekonwu, Clara; Ezikeojiaku, P. A.; Ubani, Anosike; Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan : University Press.

Onwudiwe, George E. (2003). 'Nootu nkuzi ihe omumu IGB.403'. Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Yunit 4 : Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwaaha na Nkwuwa

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Nkọwaaha

3.2 Nkwuwa

4.0 Mmehi

5.0 Nchikọta

6.0 Nruaka/Ngumi

1.0 Mkpọlite

N'ịga n'ihu na nkọwa nkejiasụsụ Igbo dị iche iche, ị ga-amụ gbasara *Nkọwa* na *Nkwuwa* na Yunit ihe omumụ nke a. Dị ka anyị kọwara na Yunit 1, mkpuruasụsụ ndị bụ nkejiasụsụ *nkọwa na nkwuwa* bụgbado kennoroonwe ma soro na ndị anyị gurụ na nkejiasụsụ ndị sara mbara (ndị na-anabata mkpuruokwu oheru).

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumụ a, ị ga-enwe ike

- a. ịkọwa ihe nkejiasụsụ nkọwa na nkwuwa pụtara
- b. ịkpoputa nkenudị nkọwa na nkwuwa dị iche iche

ch.itinye ha ebe ha dabara na ndokookwu

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Nkejiasusu Nkowaaha

Nkowaaha bu mkpuruokwu ndi na-akowa mkpoha. Otu njirimara nkowaaha bu na o na-eso mkpoha o na-akowaputa na ndokookwu, ma e wezuga 'ajo' nke na-ebute mkpoha o na-akowa uzọ. Ozo, e wepu aha o na-akowa, o naghị akwuru onwe ya na ndokookwu.

Dị ka Ezeomeke (1999:88) si guputa, nkenudi nkowaaha gunyere:

i. **Nkowa:** Nkowa e nwere n'asusu Igbo di ole na ole. Ima atu:

19(i) ojii = O di mkpa iji ehie chowa ewu ojii.

ocha = Uwe ocha ka a ga-eyi gaa mmemme ahụ

oma = Omume oma na-eweta uru.

ukwu = Ihe ukwu mere n'obodo ta a.

nta = A chorọ ntunye onye nta na onye ukwu.

ajo/ojoo = Ime ajo ihe/ihe ojoo na-ebute obi erughị ala.

okpoo = Azu okpoo na-atọ uto n'ofe.

ii. **Nkowaaha Nruaka:** Nke a bu udi nkowaaha nke na-aruga aka kpomkwem n'onye ma o bu ihe a na-ekwu maka ya. Ha di naani abuo n'asusu Igbo. Ha bu 'a' na 'ahu'.

Lee atu ha na ndokookwu:

19(ii) a = Ule a siri ike

ahu = Mmadu niile ndi ahụ biara gba osiarị kwuru otu ihe ahụ.

iii. *Nkowaaha Mkpokota*: Nke a bu udi nkowaaha e ji egosi ihe a chikotara onu wee kowaa. Atu ya gunyere ndi a: dum, niile, ncha, naani, naabo, naano, neeri, dgz

19(iii) Mmadu dum/niile/ncha/neeri ga-eketa oke n'ego ahụ.

iv. *Nkowaaha Nkeonye*: Nkowaaha nke a na-eziputa onye nwe ihe. O bu kari nnochiaha ndi a ka e ji eziputa ya – m, gi, anyi, unu, ha. Di ka nkowaaha ndi ozo, ha na-eso aha ha na-akowa. Ima atu ya na ndokookwu:

19iv. Okuko ocha m/gi/ya/anyi/unu/ha niile anwula.

O dikwa mkpa ikowa na mgbe ufodu, aha ne-ewere onodu nnwe na-anu na ndokookwu. Mgbe nke a mere, o ga-aru ru nnwe. Ima atu:

19(v) Anya Nnenna na-acha obara obara.

Akwukwo goventi erutela onye isi ulakwukwo aka.

Ugbala goventi bara uba.

I lezie anya n'atu ndi a, i ga-achoputa na Nnenna na goventi no n'onodu nnwe ga-anu. Ozo, ha na-eziputacha onye nwe *anya, akwukwo* na *ugbala* na ndokookwu ndi a.

Nnwale 1

1a Kowaa nkowaaha.

b. Kowaa nkenudi nkowaaha e nyere

2. Nye atu nkowaaha na ndokookwu.

3.2 Nkejiasụsụ Nkwuwa

Nkwuwa bụ nkejiasụsụ na-akọwapụta etu e si mee ihe. Ya bụ, ọ na-ekwupụta nke oma ihe ngwaa kwuru ma ọ bụ mere nke mere ụfọdu ji ekwu na ọ na-aja ngwaa ike na ndokọokwu. Ọtụtụ mgbe, ọ na-eso ngwaa ọ na-aja ike. Nkwuwa na-etinyeso nghọta n' ihe a na-ekwu. E kewara nkwuwa n' ụzọ ndị a:

i. **Nkwuwa keoge:** Ima atụ: tá à, ugbo a, ụnyaahụ, afọ 2018, dgz.

20(i) Azuka b́ara be anyị ụnyaahụ.

Mmezinw bara mahadu n'afọ 2018, dgz.

ii. **Nkwuwa keodidi/keomume:** (Ikekonwu na ndị otu odee ya (1999). Ụdị nkwuwa nke a na-akọwa akparamagwa isiahiri jiri mee ihe o mere. Atụ ya gunyere ndị a: ozugbo/ozigbo, ofuma, ọsọ ọsọ, ngwa ngwa, onwu onwu, íké íké, dgz.

Lee atụ ya na ndokọokwu –

20(ii) Ọ na-aga ije ọsọ ọsọ/nwayọ nwayọ.

Ọ na-eme íké íké/nawyo nwayọ.

iii. **Nkwuwa Nsinamgbakwunye:** Nke a bụ nkwuwa ndị e ji mkpuruokwu ndị e ji eme mgbakwunye n'oge ndị ọzọ emepụta. Ọ gunyere atụ ndị a: kwá, chá, ònńń, hú, kwú, chà, rírí, dí, gá,zí, dgz. Lee atụ ya ụfọ na ndokọokwu:

20(iii) Biko b́akwa // Onye kwa ga-eso je?

Ọ d́nnńń mma // Mụ ònńń ka ọ huru ọ ga-akpo.

Olee ndị gá ga-eri nri?

Gị kwu so na ndị a hoputara? dgz.

Nnwale 2

1. Gịnị ka nkwuwa na-arụ n'ahiriokwu?
2. Ụzọ ole ka e kewara nkwuwa? Deputa ha.
3. Kọwaa nkwuwa nsinamgbakwunye ma nye atụ ọnọdụ ya na ndokọokwu.

4.0 Mmechi

E lebara anya na nkejiasụsụ nkọwaha na nkwuwa na Yunit a. E ziputara nkọwa ha, ọdịdị ha na ọnọdụ ha na ndokọokwu. A kọwakwara usoro mwube ha, tumadụ nkwuwa nke e sitere na mgbakwunye wube.

5.0 Nchikọta

Nkọwa e nwere n'asụsụ Igbo dị ole na ole. Ma ọ bụkwa nkejiasụsụ dị mkpa n'ihi na ọ na-arụ ọrụ pụrụ iche. E nwekwaziri nkenụdị nkọwaaha dị iche iche dị ka *nkọwaaha nruaka*, *nkọwaaha mkpokota* na *nkọwaaha nkeonye*.

N'aka nke ọzọ, *nkejiasụsụ nkwuwa*, nke na-ekwuputa etui he si mee nwekwara nkenụdị atọ ndị a: *nkwuwa keoge*, *nkwuwa keodidi/keomume* na *nkwuwa nsinamgbakwunye*. Nkwuwa sokwa na nkejiasụsụ na-arụ ọrụ dị ka ọdụahiri na ndokọokwu.

5.0 Nruṭụaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Ụtọasụsụ Igbo*. Enugu: Easy Quality Press

Ikekonwu, Clara; Ezikeojiaku, P. A.; Ubani, Anosike; Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Yunit 5: Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuuzọ, Njikọ na Ntimkpu

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Mbuuzọ

3.2 Njikọ

3.3 Ntimkpu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nruaka/Ngumi

1.0 Mkpọlite

Na Yunit 1 – 4 anyị lebara anya lebara anya na nkenụdị nkejiasụsụ Igbo na nkọwa nkejiasụsụ Igbo dị iche ichena nkenụdị ha na orụ ha na ndokọokwu. na Yunit 5 n'ebe a, ị ga-amụ gbasara nkejiasụsụ ndị ọzọ fọdurụ na ndị anyị guputara. Ha bụ *Mbuuzọ*, *Njikọ*, *Ntimkpu*. Anyị ga-elebakwa anya n'odidị ha na orụ ha na ndokọokwu.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumu a, i ga-gaghota ihe nkejiasusu mbuuzo, njiko na ntimkpu putara ma gakwa n'ihu

a. kowaa oru nke o bu la na ndokookwu

b. onodu nke o bu la nwere ike ino na ndokookwu

ch nkenudi na odidi nke o bu la

3.0 Ndina kpomkwem

3.1: Mbuuzo

Di ka nkejiasusu Igbo, *mbuuzo* so na nke pekarichara mpe n'onuogu n'asusu Igbo. Tallerman (2007) kowara Mbuuzo di ka mkpuruokwu e ji eziputa onodu ebe na onodu oge n'asusu. Ya bu, o na-eziputa ebe ihe di/mere na oge o mere. N'asusu Igbo, o bu kari na ka e ji eziputa mbuuzo. O di uzu abuo e nwere ike isi deputa ya –

(i) Mgbe o na-esote aha ma o bu nnochiaha malitere na mgbochiume, a na-edede ya n'uju. Ima atu:

- 21(i) na + mgbede = O lotara na mgbede (nziputa oge)
- na + mmiri = Obi mabara na mmiri (nziputa ebe)
- na + nkụ = O tukwasara mma na nkụ (nziputa ebe)
- na + ya = Ndi o na-achi kwenyere na ya.

(ii) Mgbe o na-eso aha malitere n'udaume, udaume ahụ di n'aha o na-eso na-èlò udaume a di na mbuuzo di ka n'atu ndi a:

- 21(ii) na + ụlọ = n'ụlọ (nzipụta ebe)
 na + ọhịa = n'ọhịa (nzipụta ebe)
 na + ụtutu = n'ụtutu (nzipụta oge)
 na + iforo chi = n'iforo chi (nzipụta oge)
 na + imā = n'ímā (nzipụta ọnọdu ụfuru)
 na + iwe = n'iwe (nzipụta ọnọdu ụfuru)
 na + agbanyeghi = n'agbanyeghi (nzipụta ọnọdu ụfuru), dgz

Rịba ama na **ebe** ụfodu e ji mbuuzo eziputa nwekwara ike buru *ebe echereche* ma o bu *ebe nhurunuche/ufuru* di ka *n'anwu*, *n'iforo chi*, *na nrọ na ndu*, *nà mmá*, *ná ímā*, dgz.

Nchoputa na nkowa so ya mekwara ka e kwenye na e nwere mkpuruokwu ụfodu ndi abughi mbuuzo odinala *na* ma ha na-akpa agwa nziputa onodu di ka mbuuzo. Ufodu mkpuruokwu ndi a bu:

22. banyere = O kwuru okwu banyere ego ahụ
 gbasara = Anuri ekwuteghi gbasara akuko ohi ahụ
 maka = O biliri n'uche maka gi.

Ndi ozọ gunyere kemgbè, tupo, site, bido, ruo, dgz.

Nnwale 1

1. Kowaa oru Mbuuzo n'asusu.
2. Kedu onodu mbuuzo na-anọ na ndokokwu.

3.2: Njiko

Nke a bụ nkejiasụsụ na-arụ ọrụ njikọ mkpụrụokwu na mkpụrụokwu; nkebiokwu na nkebiokwu; nkebiahịrị na nkebiahịrị ma ọ bụ ahịrịokwu na ibe ya. Atụ ya gunyere ndị a:

23(a) nà = O ji ube nà mma je ọgụ
 = Ndị nne nà ndị nna ga na-elebara ụmụ ha anya nke ọma
 = Okoro kpebiri nà ọ ga-aluso Akpaka ọgụ
 = O maghị nà ọ ga-adị ya etu a.

23(b) Kà ihe ọma mekwara gị.

23(ch) Mà = Akpaka siri ike mà Obiozọ nwudere ya na mgba.
 = Mà onye elu mà onye ala ga-anụ iyi.

23(d) Màmà = O nwere ego màmà ọ naghị enye mmadụ ihe
 = O jere màmà ọlaghị

23(e) Màmà nà/n' ihi nà = Ejekwula ya màmà nà/n' ihi nà iwe dị ya n'obi.

23(f) Njikọ ndị ọzọ bụ túpú na kàmà.

Rịbakwa ama na ụfọdụ mkpụrụokwu na-arụ ọrụ nkejiasụsụ abụọ ma ọ bụ karịa n' ihi ọnọdụ ha na ndokọokwu. Na nkọwa ndị anyị nyere n'elu, unu ga-achoputa na ụfọdụ rụrụ ọrụ dị ka ngwaa na mbuuzọ; ụfọdụ rụọ ọrụ dị ka mbuuzọ na njikọ; dgz.

Nnwale 2

1. Kọwaa mkpụrụokwu ndị e ji eme njikọ
2. Kọwaa ọnọdụ ndị njikọ nwere ike inọ na ndokọokwu

3.3: Ntimkpu

Nke a bụ mkpuruokwu e ji eziputa mmetuta ihe mere na mberede ma o bu mwute, onu, mgbagwoju anya, dgz. E nwere ike iji olu ike ma o bu olu nro gosiputa ya. Ha bara uba n'asusu Igbo ma n'olundi. Atu ufodu bu,

24. Èwó; Héî; Háà; Óò; Áà; Háwù; Chéî; Àháà; Táà; Tùfjàkwà; Mm̀m̀; Azigbakwa; dgz. Ntimkpu nwere ike ikwu naani ya, ruo oru ya. O nwekara ike idi n'ahiriokwu. A na-etinye akaramkpu (!) na ntimkpu.

Nnwale 3

- 1a. Kedu ihe ndi ntimkpu na-eziputa ?
- b. Kedu ihe ozo e ji eziputa ntimkpu ma e wepu mkpuruokwu ?
2. Kowaa onodu ndi ntimkpu nere ike ino na ndokookwu wee ruo oru ya.

4.0 Mmechi

Na Yunit 5, e nyere nkowa gbasara *mbuuzo*, *njiko* na *ntimkpu*, nkowa ha odidi ha na etu ha si abata ma na-aru ruo na ndokookwu. Site n'ihe omumu i mere n'ebe a, a chikotara nkowa gbasara nkejiasusu Igbo na nkenudi nke o bu.

5.0 Nchikota

Nkejiasusu *mbuuzo*, na *njiko* so na ndi Ikekonwu na otu ndi odee ya kporo nkejiasusu ndoro, ya bu nkejiasusu ndi adighi anabata mkpuruokwu ohuru n'etiti ha, ebe *ntimkpu* so na ndi ha kporo nkejiasusu ndi sara mbara. Mbuuzo nwere ndi e ji na egosi na ndi e ji usoro mkpoota eziputa. N'otu aka ahụ, njiko nwere mkpuruokwu ntala e ji

eziputa ya na kwa udi njiko ndi e ji mkpuruokwu ndi ozo eziputa. Ntimkpu n'onwe ya nwere ndi e ji mkpuruokwu eziputa na ndi o bu site n'akara mkpu.

Ihe Omume

1. Kowaa mkpebi a gbaso wee kerisie nkejiasusu Igbo.
2. Kowaa onodu na oru ngwaa na ndokookwu Igbo
3. Deputa ma kowaa nkenudi onuogugu ma were ha mee ahiriokwu
4. Kowaa ihe mbuuzo putara na etu mkpuruokwu ndi abughi *na* si daba di ka mbuuzo
- 5a. Gini ka njiko na-ejiko na ndokookwu ?
b. Nye atu njiko ise e nwere
6. O bu iwu na a ga-eji mkpuruokwu ziputa ntimkpu? Nye nkowa ga-akwado aziza o bu la i nyere.

Nrutuaka/Ngumi

- Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.
- Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.
- S. P. I. L. C (n.d). *Okaasusu Igbo*. Onitsha: Varsity Press.
- Tallerman, Maggie (2007). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

MODUL 3: AHIRIOKWU NA MPAGHARA AHIRIOKWU

Modul 3 ga-akwara gi ihe ahiriokwu putara ma gakwa n'ihu turiere gi mpaghara ahiriokwu di iche iche, ndi ga-agunye nkega ahiriokwu ga ma ahirinkwo di iche iche e nwere n'asusu Igbo. A ga-akwakwara gi Nkebiahiri na nkenudi nkebiahiri ndi e nwere n'asusu Igbo.

Yunit 1: Nkwa Ahiriokwu

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Na Nkebi ndi gara aga, anyi lebara anya n'usorokwu na mmewere ya nke bu mkpuruokwu. Anyi kwakwara na mkpuruokwu na-ewere onodu n'ahiriokwu iji ruo

orụ nke onodu ahụ ga-ekenye ya. Na Yunit a, anyị ga-eleba anya n'ahiriokwu na nkowa ihe ahiriokwu putara. I ga-amukwa ihe e ji ama ahiriokwu dabara adaba.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji ihe omumu a, i ga-enwe ike

a. ikowa ihe ahiriokwu putara

b. ikowa ihe ndi na-emewe ahiriokwu

ch.ikwu usoro a na-agbaso ewuwe ahiriokwu

3.0 Ndina: kpomkwem: Nkowa Ahiriokwu

Nkowa odinala ahiriokwu na-egosi ya di ka otu mkpuruokwu sokoro onu, zuo ezu daba n'utoasusu ma nye nghota (Finch 2000). Nke a putara na ahiriokwu kwesiri inwezu ihe ndi ga-eme ka o weputa echiche okwu di ka utoasusu nke asusu o di na ya si di. Na nkowa nke Onwudiwe (2004), "ahiriokwu bu otu ma o bu ndoko mkpuruokwu ma o bu echiche zuru ezu, nwere ngwaa, daba n'usoro utoasusu nke na-agbaso usoro ndi nwe asusu si asu ya ma nye nghota". Site na nkowa ndi a, o gosiri na ahiriokwu ga-adaba ga-enwe njirimara ndi a:

Q ga-enwe ngwaanso.

Q ga-enye nghota.

Q ga-ezu okè.

Etu o sila di, ufo du mmadu ndi gunyere Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999), Finch (2000), na-akwado ahiriokwu keotu mkpuruokwu di ka ndi a: *Daalu*, *Ndeewo*, *Kedu*,

Àgháá, Pùò, dgz. Ma e soro nkowa na njirimara ndi anyi dere n'elu, ha etozughi ikpo ahiriokwu. E leghi anya, o bu ya mere Finch (2000) ji kewaa ahiriokwu uzọ abuo ndi e nwere ike ikpo *ahiriokwu ukporo na ahiriokwuide*. Ndi anyi kowara ka ahiriokwu ukporo bu ndi o kowara ka ahiriokwu ndi ezuchaghi ezu, ebe nke anyi kporo ahiriokwuide bu nke o kowara di ka ahiriokwu ndi zuru ezu. O tuputakwara atutu abuo ndi o ji kwado echiche a. Mbụ, bu iwu utoasusu nke na-achikwa mwube ahiriokwu; na iwu nke usorookwu, nke na-achikwa ahiriokwu mgbe a na- akpa nkata. Ike kwe, o bu echiche ndi a ka Finch (2000) ji kwuo na ahiriokwu bu *nkebisinaka na nke utoasusu*.

Nwale 1

1. Kowaa ihe ahiriokwu putara.
2. Gini ga bu njirimara ahiriokwu?
3. Kowaa ahiriokwu ukporo na ahiriokwuide.

4.0: Mmechi

I muru gbasara ahiriokwu na mputara ahiriokwu na Yunit a. e mekwara ka i matai he ndi mjuputara ahiriokwu o bu a ga-akpo ezi ahiriokwu. E mekwara ka i ghotu na otu mkporuokwu etozughi iza ahiriokwu. A kowakwara ihe kpatara echiche ndi na-eche na otu mkporuokwu nwere ike ibu ahiriokwu.

5.0: Nchikọta

Usorookwu ọ bụla a ga-akpọ ahiriokwu ga-ezu ezu daba n'utoasusu ma nye nghota. Ọ ga-enwe ngwaanso, ọ ga-ezu ezu ọ ga-enyekwa nghota.

Nrutuaka/Ngumi

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Onwudiwe, (2004). *Nootu ihe omumu Topics in Igbo Syntax nke Nnamdi Azikiwe University, Awka*.

Yunit 2: Nkega Ahiriokwu

Ndina

1.0 Mkpolite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpokwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpɔlite

Na Yunit 1, ị mụrụ gbasara ahiriokwu, mputara ahiriokwu, njirimara ahiriokwu na atutu a ga-agbaso choputa ahiriokwu kwesiri ekwesị a bja na Yunit a, ị ga-amu gbasara nkega ndi di n'ahiriokwu, ndi a ga-eji amata ahiriokwu ndi kwesiri ekwesị.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, ị ga-amuta ma kowaa

a. mpaghara di iche iche ndi mewere ahiriokwu

b. usoro nhazi mpaghara ndi n'ahiriokwu

3.0: Ndiina kpokwem: Nkega Ahiriokwu

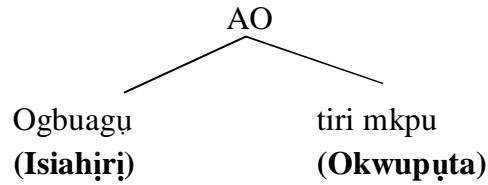
Isi ihe sintaaks na-amu bu mpaghara di iche iche di n'ahiriokwu, mkpuruokwu ndi di n'ime nke o bu na ihe nke o bu na-aru n'ebe ahụ. Ahiriokwu o bu na-enwe nkega abuo: nkega kemkpoha na nkega kengwaa. Nkega abuo ndi a bu agwara ntoala ahiriokwu nke na-ebudo ngwa di iche iche mejuputara nke o bu.

Nkega kemkpoha na-ebu **Isiokwu**, ebe nkega kengwaa bu **Okwuputa** nke na-ebu ngwaa. Di ka Ezeomeke (1999) si kowa ya, **isiokwu** na-abukari otu okwu bu mkpoha ma o bu otutu okwu. O kowakwara na o na-anokari n'isi mbido ahiriokwu karia mgbe e nwere mbughari.

Di ka o gara n'ihu kowa, “**Okwuputa** bu akuku nke abuo mebere ahiriokwu ma e wepu **isiokwu**. O na-ejikari ngwaa ebido” (ihu 107).

Lee atu n'ahiriokwu a:

24(a) *Ogbuagu tiri mkpu.*

Nkega abuo di na ya bu- *Ogbuagu // tiri mkpu*. E wepu nke o bu la ahiriokwu a agaghizi ezu ezu, tinyere na nghota nke ahiriokwu a nwere ga-adobi. Atu ndi ozo bu ndi a:

24(b) *Isiokwu*

O
Mu
Otu onye n'ime umu akwukwo
Nze amaghi okwu
Elonna na Ekene

Okwuputa

churu mmiri
anaghi eme mkpotu
choro ya okwu
si na ndi ozo ekwuola ihe o choro ikwu
bu umu Abugu

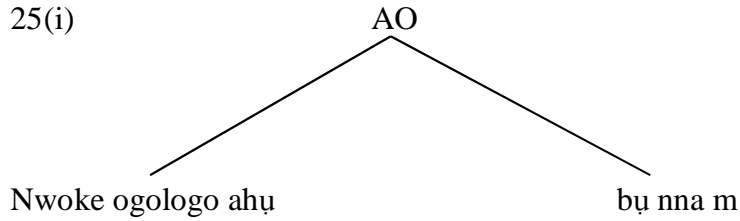
Nkega ndi a bu ntoala mpaghara ahiriokwu o bu la. Ya bu di ka anyi kowara na mbu, ahiriokwu o bu la dabara ga-ezu ezu. Izu ezu gunyere na o ga-enwe mmalite wee nwezie njedewe. Mpaghara nke mbu bu ebe isiokwu nke ahiriokwu di ma mmpaghara nke abuo bu ebe njedewe ya, nke ga-ekwuputa ihe ndi foduru n' ahiriokwu ahu.

Lekwa atu ozo:

25(i) *Nwoke ogologo ahụ bu nna m.*

(ii) *Ha gara ahia ma ha alotaghi n'oge.*

25(i)

Na mpaghara nke mbụ nke ahiriokwu dị na 25(i), i ga-ahụ na isiokwu nke ahiriokwu a na-ekwu maka nwoke nke toro ogologo, ebe mmeju ya kọwara onye nwoke ahụ bu.

Mana ahiriokwu nke abụọ dị na 25(ii) dị iche na nke mbụ n'ihi na ọ bu ahiriokwu abụọ e jikoro ọnu. Etu a ka nkega dị n'ime ya si dịkwa iche. Ihe ọ pụtara bu na nkega na-adị abụọ, ma ihe ndị na-emejuputa ha anaghị aha n'ahiriokwu niile.

Matakwa na ihe anyị na-akọwa ebe a abughị nseke ahiriokwu, kama ọ bu mpaghara a na-enwe n'ahiriokwu ndị na-egosị echiche nke dị n'ime ahiriokwu ahụ. Etu o sila dị ọ dị nnukwu mkpa na nseke n'ihi na nghota y aga-eme ka nseke dị mfe ma daba. Ọ bu nkega a ka a na-elekwasị anya dị ka ntọala ahiriokwu dị ka *Utoasusu kendokọ Nkebiokwu* (PSG) tụtara nke o ziputara na nkenke etu a :

25(iii) **AO → NKM NKN**

Nke a pụtara na Ahiriokwu (AO) ga-enweriri mpaghara Nkebiokwu kemkpọaha (NKM) na mpaghara Nkebiokwu kengwaa (NKN) iji tozu dị ka ahiriokwu. Rotekwa na ọ bu na Nkebiokwu kemkpọaha ka isiokwu nke ahiriokwu na-adi, ebe okwuputa nke ahiriokwu ọ bula na-adị n'ime Nkebiokwu kengwaa.

4.0 : Mmechi

Anyị lebara anya na nkega ahiriokwu nke na-egosị mpaghara usorookwu. A rụtukwara aka n'ihe dị n'ime mpaghara nke ọ bụla ma mekwa ka o doo gị anya na ihe dị na nke ọ bụla bụ dị ka ozi na echiche dị na ya si dị. A gwakwara gị na ahiriokwu ọ bụla zuru ezu ma daba adaba ga-enwe mpaghara abụọ , ndị bụ isiokwu nke ahiriokwu ahụ na mmeju ya.

5.0: Nchikọta

Ahiriokwu na-enwe isiokwu na mmeju isiokwu. Isiokwu na-eziputa *onye/ihe na-eme/ekwu* ma mpaghara nke ọzọ na-eziputa ihe e mere/e kwuru. Ọ bụ n'usoro a ka echiche na ozi dị n'ahiriokwu si aga.

Nnwale 2

1. Gịnị ka nkega ahiriokwu pụtara?
2. Nkega ole ka ahiriokwu na-enwe? Deputa ha ma were ahiriokwu gosiputa ha.
3. Were atụ ga kowaa mmetuta dị n'etiti Nkega ndị na-emewe ahiriokwu na isiahiri na okwuputa.

6.0 Nrụtuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Onwudiwe, (2004). *Nootu ihe omumu Topics in Igbo Syntax nke Nnamdi Azikiwe University, Awka*.

Yunit 3: Ndịna Nkega Ahiriokwu na oru ha

Ndina

1.0Mkpolite

2.0Mbunuche

3.0Ndina kpomkwem

3.1Ndina Nkega kemkpoha

3.2Ndina Nkega kengwaa

4.0Mmechi

5.0Nchikota

6.0Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpolite

Ka i mụchara ntọala mpaghara ahiriokwu na Yunit 2, i ga-amuzi ihe mewere mpaghara ndi a kpomkwem na Yunit a. Nke a ga-eme ka i ghota nke oma ihe na-ekwu/na-eme ihe na ihe e kwuru/e mere.

2.0: Mbunuche

Na nwucha ihe omumu Yunit a, i ga-enwe ike

a. ikowa ihe ndi na-adị na nkega o bula nke ahiriokwu

b. inye atụ ihe ndi na-adị na nkega o bula

ch.ikowa oru ndina nke o bula

3.0: Ndịna kpomkwem: Ndina Nkega Ahiriokwu na oru ha

3.1: Ndina Nkega Kemkpoha

Ntoala mwube ahiriokwu na-adị na nkega abuo di ka anyi kwuburu; nkega kemkpoha (nke otutu na-akpo nkega keaha: NA) na nkega kengwaa (NN). N'ime nkega nke o bu, e nwere mkporokwu di iche iche, ndi na-aruko oru onu.

Na nkega kemkpoha, nke anyi ga-akpowazi nkega keaha NN n'ebe a bu nkega nke na-ebu isiahiri nke ahiriokwu ahụ. E lee anya n'atu 24(a) *Ogbuagu // tiri mku, isiahiri* ya bu *Ogbuagu*. Di ka aha ya si gosi o bu mkporokwu na-eziputa onye/ihe kwuru ma o bu mere ihe e mere n'ahiri okwu ahụ. O nwekwara ike ibu aha ma o bu otu n'ime mpkoha ndi ozo. Mkpokwu ndi ozo na-abata na NN gunyere nnochiaha, nkowaaha, onugugu, nnwe, nruaka, na mkporokwu ndi ozo tinyere nkebiahiri kenkwa mgbe ufodu. Lekwa anya n'atu a:

26. *Ewu ojii anọ ha ahụ dum / gbabara ohia // tachara oka Okeke*

Na nkega kemkpoha nke ahiriokwu a, ndina ya bu

26(i) Aha = *ewu*

Nkowaaha = *ojoo*

Onugugu = *anọ*

Nnochiaha = *ha*

Mkpokota = *dum*

Nkebiahiri kenkwa = *gbabara ohia*

Ndina nkebiokwu a di ka a huru n'elu di isii, ndi gunyere nkebiahiri kenkwa. Ndina ndi a na-ejikwa aka onu were akowaputa isiahiri nke ga-aburiri mkpoha. O bu nke a mere e ji akpo mkpurukwu ndi a *nkowa mkpoha*. Ma o di mkpa ime ka a mara na mkpurukwu ole ga-adi na nkega a anaghi aha n'onuogu di ka o di n'atu 24 na ndi ozu di ka ya. Atu ndi ozu gunyere:

26(ii) *Ada // gbara egwu*

Ha // gara ahia [ma] ha // alotaghi n'oge

Nna m // gara Onicha / zuta ugboala [nke] / ndi mba ofesi bufetere n'ala anyi.

3.2: Ndina Nkega Kengwaa

Nkega kengwaa bu nkega nke na-ebu ngwaanso. O bukwa nkega a ka anyi kporo okwuputa. O bu ngwaa a bu isi na nkega kengwaa. Ima atu, anyi leba anya n'atu 24 ruo 26 n'elu, ngwaanso di na ha bu ndi a:

27. tiri

bu

alotaghi

tachara

gbara

gara / alotaghi

gara

zutara

Ma di ka o di na nkega kemkpoaha, o bughu naani ngwaa nwere ike idi na nkega kengwaa. Mkpurukwu ndi ozu nwere ike idi ya gunyere: mgbakwunye di iche iche; nnyemaka ngwaa; nkebiokwu keaha nke na-eziputa nnara na nnaputa; mmeju ntado;

nkebiokwu kembuuzo; dgz Ihe ndi a niile na-ejiko aka emejuputa ozi ngwaa na-ezi n'ahiriokwu ha di na ya. Lee atu:

28. *Ewu ojii anọ ha ahụ dum gbabara oha // tachara /oka Okeke /atacha /n'ubi.*

Na nkega kengwaa a n'elu, mkpuruokwu ndi mejuputara ya bu:

28(i) tachara (ngwaanso)

oka Okeke (nkebiokwu keaha)

oka (nnara)

Okeke (nnaputa)

atacha (mmeju ntado)

n'ubi (nkebiokwu kembuuzo)

na (mbuuzo)

ubi (aha)

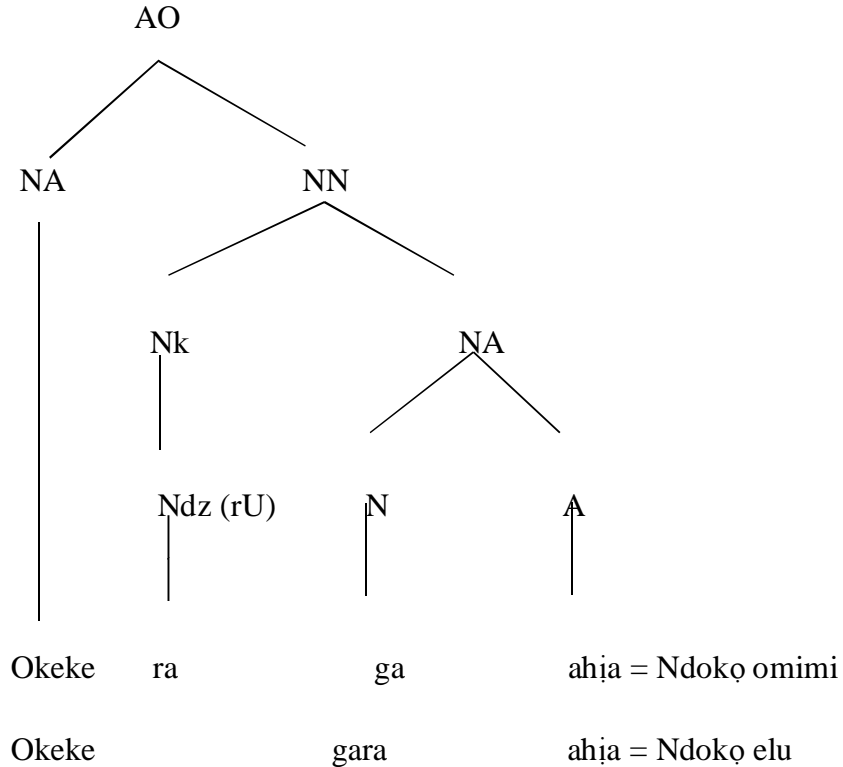
Riba ama na o bu site na nziputa nkega na nkebiokwu ndi di n'ahiriokwu ka e si enwe ike abagide nseke ahiriokwu. Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999:161) kwara nseke ahiriokwu etu a:

Nseke ahiriokwu na-enyere onye na-enyocha grama/utoasusu aka imata akuku ahiriokwu di iche iche na ka ha si metuta onwe ha. O na-eme ka onye ahụ mata na ahiri bu mkpuruokwu di iche iche e ji iyagba jikoo n'usoro dabara adaba.

Nseke na-eme ka a ghotu ndina ahiriokwu nke oma maka na mkpuruokwu dum na etu ha si metuta ga onwe ha. O bukwa site na nseke ka a na-enwe ike eziputa ogo ndokookwu abuo e nwere bu ndoko omimi na ndoko elu nke oma.

Ndoko omimi bu ogo ndoko ebe a na-eziputa onodu mkpuruokwu di iche iche na-anotupu ha agabiga mgbanwe di iche iche okwu na-agabiga tupu e kwuputa ha. Ndoko elu n'aka nke ya, na-eziputa odidi mkpuruokwu ka e nwechara mgbanwe nke ga-eme ka o di mma na nti mgbe e kwuru ya ma nyekwa nghota kwesiri. E nwere usoro nseke di iche iche ma nke anyi ga-enye atu ya ebe a bu nseke nkwugba.

29. Okeke gara ahịa

3.2.1: Mmeju, ọrụ ya na nkenụdị ya

Mmeju bụ ndịna dī nnukwu mkpa na nkega kengwaa. N’eziokwu, e wepụ ngwaa nke bụ isi na nkega kengwaa, echeghị na o nwere mkpuruokwu ọzọ dī na nkega ahụ dī mkpa karịa mmeju.

Mmeju bụ okwu na-emejuputa ahiriokwu iji mee ka nghota ya zuo ezu ma dowanye anya. Ọ na-etinyezu nghota n’ahiriokwu. N’atụ 28, e nwere ụdị mmeju dī iche iche ndị mere ka ahiriokwu ahụ zuo ezu ma mekwa ka nghota ọ na-eziputa dowanye anya.

Mmeju ndị dī n’ahiriokwu ahụ bụ nnara (ọka), nnaputa (Okeke), mmeju ntado (atacha). Mmeju ndị niile tinyere aka mee ka nghota ahiriokwu ahụ zuo ezu ma dokwa

anya. Mmeju **nnara** na mmeju **nnaputa** ka a na-akpo **mmejuahirị**. E nwekwara **mmeju ntado**, ma nwekwazie nke bu **ahirimmeju** nke adighi n'atu 28. Ya mere, anyi nweziri ike ikwu na enwere udi mmeju ndi a: **mmeju mkpuruokwu, mmejuahirị, ahirimmeju** na **mmeju ntado**.

Mmejuahirị: Nnara, di ka aha ya si gosi bu mkpuruokwu nke ihe isiahirị mere ma o bu chorọ ime dakwasara. O bu ya na-eweputa ihe na-achọ ma o bu na-ezi. Lee atu a:

29(ii) Odunze gburu *agu*

Mmonwu piara Obigeli *utari*

Na 29(ii), mkpuruokwu ndi ziputara ihe isiahirị ndi di n'ahirịokwu ndi ahụ mere bu *agu* na *utari*. N'ih iya, ha bu nnara n'ahirịokwu ndi ahụ.

Nnaputa na-anaputa nnara ihe isiahirị mere. Di ka Ezeomeke (1999) si kowa nnaputa, o si: “**Nnaputa** na-anaputa **nnara** ihe ngwaa mere ma o bu na-eme. O na-esite n'aka **nnara** aru oru n'ahirịokwu”. Ihe nkowa na-ekwu bu na **nnaputa** na-adabere n'ahụ **nnara** were aru oru nke na-egosi na o buru na **nnara** adighi n'ahirịokwu, **nnaputa** agaghi adi ya. Onodu a ga-enye **nnara** aha mgbakwunye bu **mmejuahirị nnoronwe**, ebe o ga-enye **nnaputa** aha mgbakwunye nke ya di ka **mmejuahirị ndabe** (Onwudiwe, 2019). E leruo anya n'oru ha na-aru n'ebe ndi ahụ, a ga-achoputa na ha na-emeju ahirịokwu ndi ahụ.

Ahirimmeju: Mmejuahirị bu mkpuruokwu di iche iche na-emejuputa ngwaa n'ahirịokwu, ma **Ahirimmeju** bu nkebiahirị nke na-abata na njedewe ahirịokwu ma burukwa nke na-emeju nghota di n'ahirịokwu e nyeburu na mbu. Ya bu, ahirimmeju

adighi abụ otu mkpuruokwu. Nkebiahiri ndi na-arụ orụ ahirimmeju gunyere ndi a: *na-kemmeju, ma-kemmeju, si-kemmeju* na *ka-kemmeju*.

Na-kemmeju bụ ahirimmeju nke e ji **na** eziputa. Lee atụ ya n'ahiriokwu ndi a:

29(a) Eze gwara ya *na o ga-adiri ya mma*
O kwuru *na ha abuo ga-eso bia*

N'atụ ndi a, i ga-achoputa na e nwere nkebiahiri abuo na ha, otu bụ nke ihe isiokwu ebe nke e ji **na** malitete na-emeju echiche di na nke e kwuburu na mbu.

Ma-kemmeju bụ ahirimmeju nke **ma** na-amalite n'ahiriokwu. Lekwa atụ ya n'ahiriokwu ndi a:

29(b) O ga-eri nri *ma o jechaa ozi*
Anyi amaghi *ma ihe o gwara ya o bu eziokwu*

Si-kemmeju buahirimmeju nke **si** na-amlite na ndokookwu. Otutu na-ahukwa udi ahirimmeju a di ka nke na-eewebata ntimiwu di ka n'atụ ndi a di n'okpuru:

29(ch) Nna Obiora bara mba *si ya laba ura*
Onye isi kwuru *si ohere adighizi*

Ka-kemmeju na-eji **ka** amalite ma burukwa nke na-eziputa ariri ma o bu ekpere. Lee atụ *ka-kemmeju*:

29(d) Amara gwara nne ya *ka chi bo*
E kwekoritara *ka e mere ya ebere*

Mmeju ntado bụ mmeju nke na-emejuputa ngwaanso dị n'ahiriokwu. N'ihi ya, ọ na-atado n'ahụ ngwaa ọ na-emeju nke nyere ya aha mmeju ntado. Lee atụ mmeju ntado n'ebe a:

29(e) Okoro zuru ego ahụ *ezu*

Onye ahụ kwuru okwu kwutere ya *ekwute*

E lee anya na mmeju ndị dị n'ahiriokwu ndị a, a ga-ahụ na ha yitere ngwaa ndị ha na-emeju. Nke a na-egosị na ha na-esite na ngwaa ndị ahụ apụta nke mere e ji akpọ ha mmeju ntado. N'ihi ya, mmeju ntado adighi akwuru onwe ya na ndokookwu.

Njirimara mmeju ntado ọzọ bụ na ọ na-esi n'isi ngwaanso nke ahiriokwu ọ dị na ya apụta. A na-enwete ya site n'igbakwunye nganihu *a* ma ọ bụ *e* n'isi ngwaa ọ na-emeju. Tinyere imeju ngwaa, a na-eji mmeju ntado egosị na ihe e mere ma ọ bụ e kwuru bụ eziokwu enweghi mgbagha.

Na nchikota, i ga-ahụ na mmeju di ezigbo mkpa n'ahiriokwu n'ihi na a na-eji mmeju eme ka okwu ma obu echiche di n'ahiriokwu zuo ezu. I ga-ahukwa na e nwere nkenudi mmeju di iche iche. ọ ga-edokwa gi anya na mmeju bu otu n'okwu ndi na-adi na nkega kengwaa.

Mmechi

I hula ihe ndi di n'ime nkega nke ọ bula. I hukwala oru nke ọ bula na-arụ. Nke a ga-eme ka i nwee ike kowaa mmewere nkega nke ahiriokwu ọ bula e nyere gi mgbe ọ bula.

5.0: Nchikọta

Nkega nke ahiriokwu o bula nwere ihe ndi na-emejuputa ya. ihe ndi ahụ bu nkejiasusu ndi na-abata na nke o bula na ihe o na-arụ n'ebe ahụ. A bịa na nkega keaha, o ga-enwe isiahiri nke ga-aburiri otu n'ime mkpọaha ndi e nwere. E wepu isiahiri ahụ, nkejiasusu ndi ozo di n'ime ya ga-arụ oru nkowa isiahiri ahụ nke a na-akọ nkowa mkpọaha.

Na nkega nke ngwaa, ngwaa na odidi ya di iche iche na-abu isiokwu ya. ihe ndi ozo nweziri ike ibata n'ebe a gunyere nkebiokwu kemkọaha, nkebiokwu kenkwuwa, mmeju ntado, dgz.

Nwale 3

1. Nye otu ahiriokwu ma ziputa nkega ya ga na ndina ha.
2. E wepu isiokwu nke nkega o bula, gini ka mkpuruokwu ndi ozo na-arụ? Nye atụ ole na ole.
3. Kowaa mmeju na ihe mmeju na-arụ n'ahiriokwu.
4. Deputa ma kowaa udi mmeju di iche iche e nwere ma nye atụ na nke o bula.

6.0: Nrutuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Yunit 4: Nkebiokwu dị iche iche

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0: Mkpọlite

Ugbu a ị mụtara ihe ahiriokwu bu, nkega ahiriokwu na ndina nkega ahiriokwu, ị ga-amu gbasara nkebiokwu di iche iche na-adị n'okwu.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, ị ga-enwe ike imata ihe nkebiokwu putara site

a. n'irutu nkebiokwu aka ebe o bu la ị huru ya na ndokookwu

b. n'ikwu odidi nkebiokwu di iche iche e nwere

ch.n'iji nkebiokwu mee ahiriokwu ndi ga-adaba

3.0 Ndịna kpomkwem: Nkebiokwu Igbo dị iche iche

Na nkega nke ahiriokwu ga, e nwere ike inwete nkebiokwu dị iche iche. Nkebiokwu n'onwe ya bụ mkpuruokwu abụọ ma ọ bụ kariya sokoro n'otu ndokookwu ma na-ejikọ aka were atunye ụtụ na nghota nke ahiriokwu ha batara na ya. Ihe ọ putara bụ na nkebiokwu anaghị eziputa nghota zuru oke mgbe ọ kwụ naanị ya. N'asụsụ Igbo, e nwere nkebiokwu ndị a:

i. Nkebiokwu keaha: Nke a bụ mkpọaha abụọ ma ọ bụ kariya ndị biakotara onụ n'òtù nke aha ma ọ bụ mkpọaha na-anọ dị ka isiokwu ya. Ima atụ:

30a (i) *Ala anyi Naijiria* buru nnukwu ibu.

(ii) Ọ kọkwara *akukọ ndị ahụ niile onye nke mbụ* koro.

ii. Nkebiokwu kengwaa: Nke a bụ ngwaa ole na ole na-esokọ onụ na ndokookwu ma na-atunyeke ụtụ onụ n'ahiriokwu ha dị n'ime ya. Ima atụ:

30b (i) *A kpaa akpaa* a rahụ n'ute.

(ii) *I kwesighi idị na-aba* mba mgbe niile.

iii. Nkebiokwu kenkwaaha: Nke a bụ nkebiokwu abụọ ma ọ bụ kariya na-ayikọ na ndokookwu ma na-akọwa aha dị na ya. Ima atụ:

30ch (i) *Adaugo choro ilu onye nwere nnukwu ego.*

(ii) *I hụ nwoke mkpumkpu,* mara na ọ bụ ya.

iv. Nkebiokwu kenkwuwa: Nke a bụ ole na ole sokoro onụ ndị jikoro aka na-eziputa onodu ma ọ bụ etu ihe si mee. Atụ ya gunyere:

30d (i) O na-akọ akụkọ ahụ *kwa mgbe ọ bụla* a kpọtitere ya.

(ii) O nọ na-eme *gwọlị gwọlị* ha wee hapụ ya laa.

v. Nkebiokwu kembuuzọ: Nke a bụ nkebiokwu nke mbuuzọ bụ isiokwu ya. Ima atụ:

30e (i) O zoro *n'agiga* ulọ.

(ii) Nna m kwuru okwu *banyere agwa* ojoo ya.

vi. Nkebiokwu Kemfinitiv: Nke a bụ mkpuruokwu abuo ma ọ bụ karịa nke mfinitiv malitere. Ima atụ:

30f (i) *Inyere ndị mkpa aka* bụ ezi agwa.

(ii) O zighị ezi *ịnyị mmanya* mgbe niile.

Ihe ndị a niile e ji akaraedide mgbcha n'atụ ndị a niile bughado nkebiokwu. nke ọ bụla na-ejikọ aka etinye echiche n'ihe a na-ekwu.

Nnwale 4

1. Kọwaa ihe Nkebiokwu pụtara

2. Deputa Nkebiokwu ndị e nwere n'asusu Igbo, kọwaa ma nye atụ abuo maka nke ọ bụla.

4.0 Mmechi

E mere ka ị ghọta na nkebiokwu bụmkpuruokwu ole na ole sokoro onu na ndokookwu ma na-ekwu otu ihe. E mekwara ka ị mata na ha di udi di iche iche ma nwkwaa aha di iche iche site n'ihe bu isiokwu nke nkebiokwu o bula. E nyekwara atụ di iche iche iji gosi nkebiokwu ndi a na onodu ha nwere ike ino n'ahirikwu.

5.0 Nchikọta

Na nchikọta yunit a anyị kọwara aha dị ka isiokwu nke nkega na nkebiokwu keaha; mkpuruokwu ndị ozọ niile na-abata na nkebiokwu a na-arụ ọrụ dị ka nkọwa mkpọaha. Na nkega na nkejiokwu kengwaa, ngwaanso na-arụ ọrụ dị ka isiokwu. Otu ihe dị mkpa nkọwa anyị na yunit a rụtukwara aka bụ na nkebiokwu keaha nwere ike idigbado na nkebiokwu keaha na kengwaa. N'otu aka ahụ ka ngwaa nwere ike idị na nkebiokwu abụọ ndị a. Nseke, dị ka usoro ikowaputa mkpuruokwu ndị dị na nkebiokwu nyere aka ziputa mmekọrịta nke mkpuruokwu, nkebiokwu, nkebiahirị na ahiriokwu dị iche iche.

Ihe Omume

1. Gbado ukwụ na ntuputa ndị okachamara kowaa ahiriokwu. Nyekwa atụ maka azịza i nyere.
2. Deputa nkega ndị na-ewube ahiriokwu na mkpuruokwu ndị nwere ike ibata na nke o bula.
3. Nye ahiriokwu ma were usoro nseke nkweba gosiputa mmekọrịta nke mkpuruokwu ndị dị n'ime ya.
4. Kowaa nkebiokwu ma were atụ ga-eziputa nkebiokwu ndị e nwere n'asụsụ Igbo.

6.0 Nrutaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction. Second Edition*. Malden: Blackwell Publishing.

- Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.
- Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.
- Yule, George (1996). *The study of language (Second edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yunit 5: Nkebiahiri na nkenudi Nkebiahiri

Ndina

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpomkwem
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpolite

Ahiriokwu di ka mkpuruokwu ole na ole e dokoro n'usoro nyere nghota nwere mpaghara di iche iche na-adi n'ime ya ma e wepu odidi ya di iche iche. Mpaghara ndi a gunyere nkebiokwu na nkebiahiri di iche iche. Na nkowa ndi anyi nyeburula n'elu, anyi meturu aka n'odidi ahiriokwu ga, nkebiokwu na nkenudi ya, tinyere nkega ebe ha na-abata n'ahiriokwu.

Na Yunit a, anyị ga-atụle Nkebiahịrị nke so n'otu mpaghara ahịrịokwu dị mkpa. I ga-amụkwa ihe dị iche n'ahịrịokwu na nkebiahịrị. N'otu aka ahụ, i ga-amụkwa nkenụdị nkebiahịrị dị iche iche, ọrụ na ọnọdụ ha na ndokọokwu.

okwu na nkebiahịrị

2.0 Mbunuche

Na njedebe ihe ọmụmụ a i ga-enwe ike

- a. ikowa nkebiahịrị na ihe o putara
- b. ikowa nkenụdị nkebiahịrị di iche iche e nwere
- c. ighota na ikowa myiri na ndiche di n'etiti ahirịokwu na nkebiahịrị
- d. ikowaputa nkebiahịrị n'ime ahirịokwu
- e. iji nkebiahịrị na nkenụdị ya di iche iche mee ahirịokwu

3.0 Ndina kpomkwem

Edemedede di iche iche kowara *Nkebiahiri* n'uzo di iche iche. Tallerman (2007) kowara ya di ka ahirịokwu nwere naani otu okwuputa. Na nkowa nke Carnie (2007), o kowara ya di ka usorookwu di n'ahirịokwu. O gakwara n'ihu kowaa na ihe ndi na-emejuputa *nkebiahiri* bu NKA na NKN. Nkowa abuo ndi a na-aruga aka n'otu ebe. Nke a ka Ezeomeke (1999) kwuburu ebe o kowara *nkebiahiri* di ka “otutu mkpuruokwu mebere akuku ahirịokwu ma nwee isiokwu, ngwaa nso, na okwuputa ma na-aru ọrụ di ka aha, nkowaaha ma o bu nkwuwa”.

Nkebiahiri bụ usorookwu nwere nghota. Ma e lee anya na nkowa Tallerman n'otu aka, na nkowa Carnie n'aka nke ozo, a ga-achoputa na *nkebiahiri* na ahiriokwu yitere ma ha dikwa iche. o bu ezie na Tallerman kowara na *nkebiahiri* bu ahiriokwu nwere otu okwuputa, o kwukwara na e nwere ahiriokwu ndi nwere ike inoro onwe ha. Ndi a ka o kporo ahirimfe. Carnie dibu na mbu kwuo na *nkebiahiri* bu mpaghara nke ahiriokwu. O bu nkowa ndi di ka ndi a mere e ji ekwu na ahiriokwu niile bu *nkebiahiri* ma o bughị *nkebiahiri* niile bu ahiriokwu. Nke a na-eziputakwa na e nwere *nkebiahiri* abuo, *nkebiahiri* nnozonwe na *nkebiahiri* ndabe.

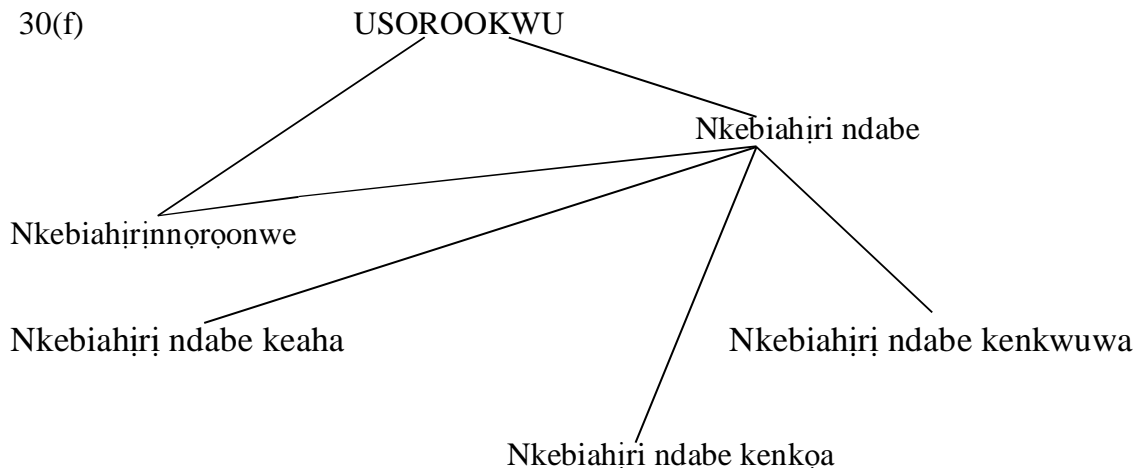
Nkebiahiri nnozonwe bu ahiriokwu, ebe *nkebiahiri* ndabe abughị ahiriokwu n'ihina ha na-adabere na *nkebiahiri* nnozonwe tupu ha eziputa nghota zuru oke. Lee atu a:

30(e) Nwata ahụ kpariri nna ya mere aru

Nkebiahiri nnozonwe: **Nwata ahụ mere aru**

Nkebiahiri ndabe: **(Nwata ahu) kpariri nna ya**

Ugbu a, lezie nziputa Ahiriokwu na *Nkebiahiri* n'esere:

N'esere a, ị ga-achọputa na e ziputara usorookwu niile dị ka ndị ihe mejuputara ha bu nkebiahirị nnọrọonwe (ahiriokwu), na nkebiahirị ndabe. Nkebiahirị ndabe nwere nkenụdị atọ: *keaha*, *kenkọwa* na *kenkwuwa*. Nkebiahirị ndabe kenkwuwa nwere ụmụ anọ ndị anyị ga-arutukwa aka ma e mesia.

Ugbu a, ka anyị kọwaa nkenụdị *nkebiahirị ndabe* e nwere. Ha bu

Nkebiahirị ndabe keaha: Nke a bu ụdị nkebiahirị ndabe na-arụ ọrụ dị ka aha. Ọ na-akọwa ihe ngwaa mere ma ọ bu na-ekwu maka ya. e ji ajuju, 'Gini' achọputa ya n'ime ahiriokwu. Ima atụ:

30(f) i. *Ọ ghọtaghị *ihe e kwuru n;ogbakọ ahụ*

Nkebiahirị nnọrọonwe: **Ọ ghọtaghị**

Nkebiahirị ndabe keaha: **ihe e kwuru n'ogbakọ ahụ**

*Na Uchenna gburu agwọ gbara anyị gharij

Nkebiahirị nnọrọonwe: **Ọ gbara anyị gharij**

Nkebiahirị ndabe keaha: **na Uchenna gburu agwọ**

Nkebiahirị ndabe kenkọwaaha bu otutu okwu dị n'ime ahiriokwu, ndị jikọtara aka na-arụ ọrụ dị ka nkọwaaha. Ha na-akọwa aha ma ọ bu nnọchiaha dị n'ime ahiriokwu ahụ. lee atụ ndị a:

30(f) ii *Nwoke ahụ na-ezu ohi gburu mmadu

Nkebiahirị kennọrọonwe: **Nwoke ahụ gburu mmadu**

Nkebiahirị ndabe keaha: **(Nwoke ahụ) na-ezu ohi**

*Ada ahụ ị maara aluola di

Nkebiahirị kennọrọonwe: **Ada aluola di**

Nkebiahirị nadabe kennọrọonwe: **(Ada) ahụ ị maara**

Nkebiahirị ndabe kenkwuwa: Nke a bu nkebiahirị nke na-arutụ aka ma ọ bu na-akọwa **oge ihe mere, ebe ihe mere, ihe kpatara ihe mere jiri mee**. Ọ na-akọwakwa

agwa ihe jiri mee na ọnọdu ihe nọ. Orụ nkebiahịrị ndabe kenkwuwa bụ ịbawanye nghọta nke ngwaanso dị n'ime nkebiahịrị nnọrọnwewe.

Dị ka a rụturu aka na mbụ, nkebiahịrị ndabe kenkwuwa nwere ọdịdị dị iche iche. ma gunyere ndị a: *Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keagwa; Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keọnọdu/kemburu; Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keihi/kemaka* na *Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keoge*. Ka anyị kọwaa ha na nkenke.

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keagwa: Nke a na-akọwa agwa ihe mere jiri mee. Ịma atụ:

30(f) iii. *Ọ batara ọgbọ ka ọ na-agụ egwu
*Ahuru m okuko ọcha anyị ka ọ na-ama jijiji

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keọnọdu/kemburu na-eziputa ọnọdu ihe nọ n;ahiriokwu. Ịma atụ:

30(f) iv. *Nri ahụ agaghị ekwe oriri ma ose adighi ya
*Onye nkuzi si na ọ ga-abia klaas ma o zute ike

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keihi/kemaka: Nkebiahịrị nke a na-ekwu ihe kpatara ihe mere n'ahiriokwu jiri mee. Atụ ya gunyere ndị a:

30(f) v. *Amaka esoghị lee ule n'ihi na ọ kwughị ugwo akwukwo
*Onye nkuzi pira ya utari maka na ọ biaghị akwukwo n'oge

Nkebiahịrị ndabe kenkwuwa keoge bụ nkebiahịrị nke na-egosi oge ihe jiri mee. Ịma atụ:

- 30(f) vi. *Ede kwarara ite mmiri *mgbe o na-agba oso*
 *O nuru mmanya *mgbe chi na-abo*

Nkebiahirị ndabe kenkwuwa keebe na-arutu aka n'ebe ihe mere ma o bu noro mee.

Ima atu:

- 30(f) vii. *Ahuru m ya *ebe a na-egbu anu*
 *O na-akuzi nkuzi *n'ulo akukwo a na-azu ndi ukochukwu*

Nkebiahirị ndi niile bugbado mpaghara ahiriokwu, ndi na-enye aka eme k aka ozi di n'ahiriokwu puta ihe ma dowanye anya.

Nnwale 5

1. Kowaa nkebiahirị.
2. Nkenudi nkebiahirị ole ka e nwere? Nye atu ha.
3. Jiri atu ga kowaa odidi nkebiahirị e nwere n'asusu

4.0 Mmechi

Ahiriokwu o bula na-enwe mpaghara di iche iche n'ime ya. e wepu nkega keaha na kengwaa, e nwekwara mkporuokwu ndi ozo di n'ime a hiriookwu ndi na-enye aka eziputa ozi ndi di n'ahiriokwu nke oma.

Nkebiahirị di odidi abuo – kenoronwe na kendabe. Nkebiahirị na-enwe ngwaa ma na-enwe ngwaanso. Nkebiahirị ndabe na-eme ka echiche di n'ahiriokwu putawanye ihe. O na-esonye n'okwuputa nke ahiriokwu o bula. Nkebiahirị ndabe nwere odidi ato-

kendabe keaha, kendabe kenkowa na kendabe kenkwuwa. Kenkwuwa nwekwara ụmụ, ndị ụnyere kendabe kenkwuwa keagwa, keihi/kemaka, keonodu/kwmburu, keoge, keebe.

5.0 Nchikota

Nghota ahiriokwu na nkega ya agaghi ezucha oke ma e lebaghi anya na mpaghara dum mejuputara ahiriokwu, ndi ụnyere nkebiahiri ndabe di iche iche. nke a ga-ekpughekwa ihe gbasara ndokookwu na usoro ndokookwu nke oma ma mee ka amumamu sintaaks gbasara nke a dabakarja.

Ihe Omume

1. Tulekorita ahiriokwu na nkebiahiri ma jiri atu ga weputa myiri na ndiche ha.
2. Jiri atu ga kowaa nke oma: nkebiokwu di iche iche na onodu ha na ndokookwu.

6.0 Nrutuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction. Second Edition*. Malden: Blackwell Publishing.

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Tallerman, Maggie (2007). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

MODUL 4: NKEWASI NA NKENUĐI AHIRIOKWU

Dị ka ị maarala ihe ahiriokwu pụtara nà nkega nà ahiriokwu ndị e nwere n'Igbo, ị ga-amụ gbasara nkewasi ahiriokwu site n'ileba anya n'ogo dị iche iche ahiriokwu si ezipụta nghọta nà Modul a.

Yunit 1: Nkewasi Nsinandokọ

Ndịna

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndịna

4.0 Mmechi

4.0Nchịkọta

6.0 Nrụtaaka/Ngumi

1.0Mkpelite

Ahiriokwu bụ òtù mkpuruokwu nwere ngwaanso, dị n'usoro, daba n'utoasusu ma nye nghọta. Iji nye nghọta kwesiri, ahiriokwu ga-adị n'udi kwesiri echiche okwuu na utoasusu ndi nwe ya di ka ndi Igbo. Ebe ebumnobi okwuu na-adị iche site n'oge ruo

n’oge, bia buru na ahiriokwu a ga-eji ziputa ebumnobi agaghi na-abu otu mgbe niile kpatara o ji di mkpa ileba anya n’odi ahiriokwu e nwegara. Na nkeji ihe omumu a, i ga-amu gbasara nkenudi ahiriokwu nke hiwere isi n’usoro ndoko, nke anyi ga-akpo *Nkewasi nsinandoko* na *Nkewasi Nsinandoko*.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, i ga-enwe ike

a. ikowa nkewasi nsinandoko

b. ime nkewasi n’usoro nsinandoko

ch. inye atu nkenudi ahiriokwu nsinandoko

3.0 Ndina: Nkewasi Nsinandoko

Nkwa di iche iche gbasara ahiriokwu gosiri ahiriokwu di ka nke nwere usoro a na-agbaso were ewube ya. Ozo, ahiriokwu o bu la nwere ebumnobi nke e ji mebe ya. Ebumnuche na-enye aka ekwu ngwaanso ole ga-adi na ya; nkebiokwu na nkebiahiri ndi ga-adi na ya, dgz. Mkpebi gbasara udi ahiriokwu ga-adi mere Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999) ji kwuo si: “E nwere ike isi n’oru na ndoko ahiriokwu kewaa ya na nkenuudi, ngwaa ole e ji wulite ya ma o bu udi nkebiahiri di na ya” (131).

Mgbe a na-agbado ukwu “na ndoko ahiriokwu” kewaa ahiriokwu, a na-ele anya na ngwaa ole, nkebiokwu na nkebiahiri ole di n’ahiriokwu ah. Ahiriokwu di iche iche

na-enwe ngwa ndị a n'uzo dī iche iche nke mere e jizi enwe nkewata ahiriokwu n'uzo nsinandoko.

A bja n'usoro ndoko, e nwere okpurukpu nkenudi ahiriokwu ano. Ha bu:

(i) Ahirimfe (ii) Ahirinha (iii) Ahiriukwu (iv) Ahirinhaukwu

(i) **Ahirimfe** bu ahiriokwu nwere otu echiche ma o bu otu nghota putara ihe, ma o bu otu isiahiri, ngwaa na mmeju. Ma o di mkpa ka anyi buru ya n'uche na o bughị mgbe niile ka ahiriokwu na-enwe mmeju. Ima atu:

31(i) Adaku sara efere.

Anyi huru ha n'uloaku.

(ii) **Ahirinha** bu ahiriokwu na-enwe ngwaa abuo na echiche abuo. Otutu oge, a na-eji njiko ma o bu rikom ejiko ahiriokwu abuo ndi mebere ahirinha. Atu ya gunyere:

31(ii) Oyibo sara efere na ite = Oyibo sara efere + Oyibo sara ite

Ha gara ahia ma ha alotaghi n'oge = Ha gara ahia + Ha alotaghi n'oge

O kpara nku, chuo mmiri = O kpara nku + O churu mmiri.

(iii) **Ahiriukwu** bu ahiriokwu na-enwe otu ahiriokwu zuru ezu na otu nkebiahiri ndabe ma o bu kari; ya bu o na-enwe otu nkebiahiri ndabe na otu nkebiahiri nnoronwe na otu nkebiahiri ndabe ma o bu kari. Lee atu ya

31(iii)Nwanyi ahụ, onye a na-ekwu maka ya abiala

= Nwanyi ahụ abiala (Nkebiahiri nnoronwe)

= onye a na-ekwu maka ya (Nkebiahiri ndabe)

(iv) *Ahịnhaukwu* na-enwe nkebiahiri nnoroonwe abuo na otu nkebiahiri ndabe ma o bu karja. Lee atụ:

31(iv) Nna m gara Onicha, zuta ugboala nke ndi mba ofesi bufetere ala anyi.

= Nna m gara Onicha (Nkebiahiri nnoroonwe)

= Nna m zutara ugboala (Nkebiahiri nnoroonwe)

= nke ndi mba ofesi bufetere ala anyi (Nkebiahiri ndabe).

Ndi a bu nkenudi ahirikwu ndi a na-esi n'usoro ndoko ha amata.

4.0: Mmechi

I muru nkewasi nke e lekwasara anya n'usorondokookwu wee mee na Yunit a. e mekwara ka o doo gi anya na nkewasi e mere n'usoro a gamuta nkenudi ahirikwu ano ndi bu ahirimfe, ahirinha, ahirikwu na ahirinhaukwu. E nyekwara atụ nke o bula.

5.0: Nchikota

E nwere odidi ahirikwu di iche iche n'Igbo ndi e nwetere site n'usoro ndoko ha. Nkea nyere anyi nkenudi ano.

Nnwale 1

1. Gini ka nkewasị ahiriokwu putara?
2. Kowaa nkewasị a kporo nsinandoko ma nye atụ nkenudị ya.

6.0: Nrutuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Publishing.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Yunit 2: Nkewasị Nsinamputara

Ndina

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndina kpomkwem

4.0Mmechi

5.0Nchikota

6.0Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpõlite

Ka ì mụchara gbasara nkewasì ahiriokwu site nòdìdì ndokòokwu ha nwere, ì ga-amụ gbasara ụzò nke ọzò e si ekewasì ahiriokwu, nke a kpòrò nkewasì nsinampụtara na Yunit 2 nke Modul a.

2.0: Mbunuche

Na njedebe ihe ọmụmụ a, ì ga-enwe ike

a. a. ìkòwa nkewasì nsinampụtara

b. ime nkewasì n'usoro nsinampụtara

ch. inye atụ nkenụdì ahiriokwu nsinampụtara

3.0: Nkewasi Nsinampụtara

Dì ka Ikekonwu na ndì otu ode ya sì kòwaa, ụfòdụ ahiriokwu bụ ndì e si n'ihe ha pụtara ma ọ bụ nghòta ha akòwa. Ụfòdụ na-akòwakwa ha dì ka ọrụ ha si dì. Ụdì ahiriokwu a bara ụba karịa ndì nke ọzò. Atụ ha gunyere:

i. Ahirinkwusa bụ ụdì ahiri nsinampụtara na-ekwu okwu na-abughì ajuju, ntimiwu ma ọ bụ ntimkpu. Ìma atụ:

32(i) Ndụbuisi bụ enyi m

ii. Ahirijaju bụ ahiriokwu na-aju ajuju, dì ka

32(ii) Ọ̀ gà-àbìá?

iii. Ahirintimiwu bụ ahiriokwu e ji amanye mmadu, ime ihe. Dị ka o si dị, ahirintimiwu nwere ụdị ahiriokwu abụọ na-esi n'ime ya adapụta. Ha bụ *ahirinkwe* na *ahirinju*. Atụ ha bụ

32(iii) Abịala ebe a ozo (nke a bụkwa *Ahirinju*).

Jee mara ihe o na-akporo gi (nke a bụkwa *Ahirinkwe*).

iv. Ahirincho bụ ụdị ahiriokwu na-eziputa ochicho obi nke mmadu. Otutu oge, o na-eyite

ariri na mwube ya. A na-tinyekari ka na mbido ya. Ima atụ:

32(iv) Ka Chineke nonyere anyi n'onodu a

Ka chi bo

Ka o ree di ka i si kwu.

v. Ahirintimkpu bụ ahiriokwu e ji eziputa ihe mere na ntumadi, ihe ikē, anuri, mwute, dgz. Nziputa ya etu o kwesiri na-abu site n'olu e ji gu/kwu ya. Mgbe ufo, a na-eji otu mkpuruokwu ma o bu ahiri nchabi eziputa ya. O na-ebukwa akaramkpu na njedebe ya. Lee atụ ya:

32(v) Gini ka i na-agwa m ihe a!

Chéi, mmadu efukwaa!

Chineke ekwekwala!

vi. Ahirimputaraukwu bụ ụdị ahiriokwu echiche di n'ime ya na-agbgwoju anya n'ihhi usoro mwube ya. N'ihhi ya, o na-enwekari nghota abuo ma o bu kari. Lee atụ ya:

32(vi) Azuka nwere obi abuo

Ọ nọ n'Uzoagba

vii. Ahịmburuna: Nke a bu udi ahirikwu e ji eziputa ihe ga-eme ma ihe nke mbu mecha. Ya bu, o na-ama okwa ihe ga-esote ma ihe di anaa mee. Mgbe ufo, a na-ewebata

nnyemakangwaa ndinihu *ga* na ya. Ima atu:

32(vii) Oke mmiri ga-ezo ma anwu a chasia / Anwu a chasia mmiri ga-ezo.

A ga-emechi agumakwukwo nke simesta a ma e lecha ule.

I metu m aka etie m gi ihe.

I lezie anya na nkenudi ahirikwu ndi a, i ga-achoputa na ha nwere ike idaba n'otu ndoko nsinandoko ma o bu ozọ. Mana ebe anyi gbadoro ukwu bu na nsinamputara nke ahirikwu iji kewaputa ha.

Nnwale 2

1. Gini ka nsinamputara bu di ka o si gbasata nkewasi ahirikwu?
2. Nye nkenudi na atu odidi ahirikwu Igbo n'ogo nsinamputara.

4.0 Mmecihi

N'ihe omumu a, a kwara nkewasi ahirikwu n'usoro nsinamputara, na iwu a na-agbaso were eme nke a. O buzi ezie na ahirikwu niile bu mkpurukwu ka e ji wube ha, ma usoro ha na odidi na mputara ha na-adji iche ma e lemie anya na ha.

5.0 Nchikọta

Na nchikọta, e nwere ike igbaso àtùtù abụọ wee mee nkewasị ahiriokwu. Otu bụ àtùtù *nsinandokọ* nke ị mụrụ na Yunit 1, ebe nke ọzọ bụ àtùtù *nsinamputara*, nke anyị lebara anya na Yunit a.. Nkewasị n'usoro a nyere nkenụdị kariri nkenụdị ahiriokwu asatọ maka nke *nsinamputara*.

Ihe Omume

1. Jiri atụ ga-adị mma kowaa nkenụdị *Ahiriokwu* na *Ahirinhawkwu*.
2. Kowaa àtùtù *nsinamputara* ma were o peka mpe nkenụdị ya ise kwado aziza gi.

Nrụtaaka/Ngụmi

- Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.
- Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Publishing.
- Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.